

ΠΕΤΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ – ΝΙΚΗ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ – ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ (εκδ.)

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΟ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ ΚΑΙ Η ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ & ΙΑΤΡΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ CEMES

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΟ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ
ΚΑΙ Η ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ & ΙΑΤΡΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ *1*

Το βιβλίο Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΟ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ ΚΑΙ Η ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ & ΙΑΤΡΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ, που επιμελήθηκαν οι καθηγητές Π. Βασιλειάδης – Ν. Παπαγεωργίου – Ν. Δημητριάδης, αποτελεί το περιεχόμενο δυο διαδοχικών διαδικτυακών συζητήσεων που οργάνωσε το CEMES, στις οποίες μετείχαν, εκτός των παραπάνω επιμελητών του βιβλίου και οι καθηγητές Α. Καΐσης, Ε. Βενιζέλος, Η. Μόσιαλος, Ε. Προδρόμου, Γρ. Λαρεντζάκης, π. Β. Θερμός και Α. Αργυρόπουλος, και οι οποίες αναρτήθηκαν στο foreignaffairs.gr.

Copyright CEMES © 2021

All rights reserved. Except for brief quotations in notices or reviews. No part of this book may be reproduced in any manner without prior written permission from the publisher.

Communication: cemes2014@gmail.com.

ISBN

CEMES: cemes-en.weebly.com

ΚΕΝΤΡΟ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΩΝ, ΙΕΡΑΠΟΣΤΟΛΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ
«ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ»

34

ΠΕΤΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ – ΝΙΚΗ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ – ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ (εκδ.)

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΟ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ ³ ΚΑΙ Η ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ & ΙΑΤΡΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Εκδόσεις CEMES
Θεσσαλονίκη 2021

CENTER OF ECUMENICAL, MISSIOLOGICAL AND ENVIRONMENTAL STUDIES
“METROPOLITAN PANTELEIMON PAPAGEORGIU”

34

PETROS VASSILIADIS – NIKI PAPAGEORGIU – NIKOLAOS DIMITRIADIS (eds.)

**THE CHURCH IN A PERIOD OF PANDEMIC
AND THE DISCIPLINES OF THEOLOGY & MEDICINE 4**

CEMES Publications
Thessaloniki 2021

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το Κέντρο Οικουμενικών, Ιεραποστολικών και Περιβαλλοντικών Μελετών (CEMES) διοργάνωσε μια σημαίνουσα διαδικτυακή επιστημονική συζήτηση με θέμα «Η Ορθόδοξη Εκκλησία στην πανδημία και η σχέση της με την Επιστήμη και την Ιατρική», με την υποστήριξη του Διεθνούς Πανεπιστημίου της Ελλάδος και της Ελληνικής έκδοσης του Foreign Affairs και του Ινστιτούτου Εξωτερικών Υποθέσεων (fainst.eu).

Στην συζήτηση συμμετείχαν ένας Ορθόδοξος Αρχιεπίσκοπος (ο Νιγηρίας, Αλέξανδρος Γιαννίρης), ένας συνταγματολόγος (ο Ευάγγελος Βενιζέλος), ένας καθηγητής Πολιτικής της Υγείας (ο Ηλίας Μόσιαλος), μια πολιτική επιστήμων (η Ελισσάβητ Προδόμου), ένας βιβλικός θεολόγος (ο Πέτρος Βασιλειάδης), μια κοινωνιολόγος της θρησκείας (η Νίκη Παπαγεωργίου), ένας πατρολόγος (ο Γρηγόριος Λαρεντζάκης), ένας ιερέας ψυχίατρος (ο π. Βασίλειος Θερμός), ένας θρησκευσιολόγος (ο Νικόλαος Δημητριάδης), και ένας σύμβουλος θεολόγων (ο Ανδρέας Αργυρόπουλος).

5

Όλες οι διεπιστημονικές τους απόψεις με αναφορά και στις αποφάσεις της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου, η οποία «εύχαριστεί τόν Θεό πού δωρίζει στους έπιστήμονες τό χάρισμα νά άποκαλύπτουν άγνωστες πτυχές τής θείας Δημιουργίας...και προσφέρει σημαντικές εύεργεσίες όπως εΐναι ή αντιμετώπιση σοβαρών άσθενειών».

Συνοπτικά, στην πρώτη διαδικτυακή συνάντηση οι ομιλητές είπαν:

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΝΙΓΗΡΙΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ: Πολλοί βλέπουν διωγμούς της Εκκλησίας, αθεολόγητες απόψεις, αλλά μέσα στην Εκκλησία η κτιστότητα δεν αναιρείται. Το "φάρμακο αθανασίας" και όλα τα συναφή έχουν εσχατολογική αναφορά. Δεν σημαίνει, ότι όταν θα μεταλάβω είμαι άτρωτος. Εμείς στην Αφρική στις περισσότερες περιπτώσεις (Ebola κ.ά) χρησιμοποιήσαμε την μέθοδο της έκχυσης (indictio) ώστε να αποφύγουμε την επαφή της λαβίδας με το στόμα των πιστών.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ: Η Εκκλησία της Ελλάδος τους μήνες της πανδημίας απευθύνθηκε «μετά διακρίσεως» στο

πλήρωμά της, με επιφυλακτικότητα, με αυτό που λέγεται οικονομία, ξέρει τι σημαίνει αλληλοπεριχώρηση μεταξύ θεολογίας και επιστήμης. Όπως και η Αγία και Μεγάλη Σύνοδος δεν θέλησε να πει πράγματα, που ενδέχεται να περιορίσουν το ακροατήριό της. Η συγκατάβαση, η καταλλαγή, είναι αυτή που επιτρέπει να διατηρήσει την επαφή με το πλήρωμά της, το στενότερο, ενδεχομένως και το πολύ στενό. Αλλά το ερώτημα της σχέσης της με την επιστήμη, την ιατρική, φαντάζομαι εν τοις πράγμασι κάποια στιγμή να απαντηθεί.

ΗΛΙΑΣ ΜΟΣΙΑΛΟΣ: Η Θεία Ευχαριστία είναι ένα ταυτοτικό θεολογικό χαρακτηριστικό, με πώς το κοινωνικό εύρος και τα κοινωνικά ερωτήματα που διαθέτει η αλλά η Εκκλησία και η θεολογική επιστήμη θα πρέπει να αναζητήσουν και μη θεολογικά ταυτοτικά χαρακτηριστικά, τα οποία συμπληρώνουν τα θεολογικά σε ένα σύγχρονο κόσμο που αλλάζει ραγδαία και λόγω της πανδημίας και λόγω της σύγχρονης τεχνολογίας, αλλά και γιατί επανοριοθετούνται πολλές ιδεολογικές και ταυτοτικές τοποθετήσεις πέραν του χώρου της Εκκλησίας. Αν συνεχίσει η σχέση των πιστών με την Εκκλησία να είναι μόνο βιωματική και δεν γίνει πιο ουσιαστική, η περιθωριοποίηση της Ορθόδοξης Εκκλησίας θα είναι δεδομένη.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ: Η χρήση μάσκας και η κοινωνική απόσταση είναι θεολογική ευθύνη και όχι απλώς ευθύνη για τη δημόσια υγεία. Όλη η συζήτηση για το θέμα της λαβίδας για την Θεία Κοινωνία, που εκφράστηκε με τους πιο ακραίους και φονταμενταλιστικούς τρόπους, δείχνει πλήρη έλλειψη γνώσης της Ορθόδοξης ιστορίας, και αυτό σχετίζεται με την σχέση μεταξύ πίστης και επιστήμης. Πιστεύω ότι η πανδημία απαιτεί κριτικό προβληματισμό για το τι σημαίνει να είμαστε Εκκλησία και πώς βιώνουμε αυτό που ονομάζουμε Εκκλησία.

ΠΕΤΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ: Η θεολογική αξιολόγηση της στάσης της Ορθόδοξη Εκκλησίας κατά την πανδημία είναι και θετική και αρνητική. Θετική ήταν η στάση της αναφορικά την αποδοχή των επιστημονικών απόψεων, σύμφωνα με τις αποφάσεις της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου. Σχετικά όμως με την λειτουργική και εκκλησιολογική αναγέννηση, οι εκκλησιαστικές αρχές φάνηκαν απρόθυμες να προχωρήσουν σε αλλαγή του τρόπου μετάδοσης της θείας κοινωνίας, που θα μείωνε το χάσμα μεταξύ κληρικών και λαϊκών. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί στην καλύτερη περίπτωση ως μια

άνευ όρων παράδοση στον πολιτιστικό πόλεμο (culture war) των φονταμενταλιστών, και στη χειρότερη ως επιμονή σε μια μαγική κατανόηση του ευχαριστιακού γεγονότος.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΛΑΡΕΝΤΖΑΚΗΣ: Είναι επικίνδυνος ο ισχυρισμός ότι εντός των Ναών δεν μεταδίδονται ασθένειες, ότι στην Εκκλησία είμαστε άτρωτοι, ότι όλα μέσα στην Εκκλησία είναι φορείς της Θείας Χάριτος και η σκόνη που πατάμε στο έδαφος Είναι απόψεις φονταμενταλιστικές, που δεν ανταποκρίνονται προς την ορθή πίστη, αλλά και επικίνδυνες γιατί επηρεάζουν τούς πιστούς, οδηγώντας τους στον θάνατο. Η επίσημη Εκκλησία πρέπει να επιληφθεί του προβλήματος. Δεν επιτρέπεται η σιωπή και η ανοχή. Πάντα η Εκκλησία στα νέα προβλήματα ζητούσε νέες λύσεις για να υπηρετήσει τον άνθρωπο. Οι μεγάλοι Πατέρες ποτέ δεν φοβήθηκαν τον διάλογο με τις επιστήμες.

ΝΙΚΗ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ: Η παρούσα πανδημία που πλήττει την ανθρωπότητα, πέραν του ότι απειλεί την ίδια την ανθρώπινη ζωή, λειτουργεί ταυτόχρονα και ως καταλύτης που φέρνει στην επιφάνεια τις αντινομίες και τις αμφισημίες του σύγχρονου κόσμου αναζωπυρώνοντας «σκοτεινές» προκαταλήψεις παρελθόντων εποχών. Στο δημόσιο και εκκλησιαστικό διάλογο απειλεί τη συνοχή του εκκλησιαστικού σώματος, «βάζοντας σε πειρασμό» την «αυτάρκεια» των πιστών και της πίστης τους. Γι' αυτό λειτουργεί ως πρόκληση για την Εκκλησία και τη θεολογία, που οφείλει να δώσει μια δυναμική προοπτική μέσα από την αναζήτηση ενός κριτικού και προφητικού θεολογικού λόγου για την ανανέωση της εκκλησιαστικής πρακτικής.

Την δεύτερη διαδικτυακή συνάντηση συντόνισε ο Πρόεδρος του Διεθνούς Πανεπιστημίου της Ελλάδος, Ομότ. Καθ. Αθανάσιος Καΐσης.

π. **ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΘΕΡΜΟΣ** Η συνάντηση θεολογίας και ιατρικής, ενώ σε προσωπικό επίπεδο φαίνεται άνετη και απλή, σε θεωρητικό δεν έχει προχωρήσει ανάλογα. διότι στον πυρήνα του υπάρχει το ζήτημα των σχέσεων θεολογίας και νεωτερικότητας. Η συνάντηση θεολογίας και νεωτερικότητας γύρω από την Ιατρική εν προκειμένω, δεν θα επηρεάσει αυτό μόνο τις παρυφές της θεολογίας και τις παρυφές της νεωτερικότητας, αλλά και τον ίδιο τον πυρήνα των δύο αυτών χώρων, δοκιμάζοντας την ταυτότητά τους. Τους θρησκευτικούς φονταμενταλιστές τούς γνωρίζουμε Υπάρχουν όμως και σκληροπυρηνικοί φονταμενταλιστές του ορθού

λόγου που συρρικνώνουν το μυστήριο του ανθρώπου, μην αφήνοντας χώρο για την θεολογία, την πίστη και άλλες υπαρξιακές διαστάσεις.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ: Η παρούσα πανδημία είναι μια μοναδική ευκαιρία για μια εκ βάθρων αναγέννηση της Ορθόδοξης Εκκλησίας, στην οποία δίνεται η δυνατότητα να προβάλει το κοινωνικό της ήθος, τη λειτουργία μετά τη λειτουργία, την κοινωνική της μαρτυρία και ευθύνη που χαρακτηρίζεται από ελπίδα, αισιοδοξία και όχι από απελπισία. Στον κόσμο που βυθίζεται σε αβεβαιότητα και απελπισία, η οποία είναι ορατή ακόμα και πίσω από μια μάσκα, οφείλουμε όλοι τουλάχιστον μια συγγνώμη. Είναι έκφραση αγάπης και ενδιαφέροντος. Αυτό δεν το άκουσα από κανέναν θεσμό.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ: Οι σπουδές και οι γνώσεις των Πατέρων της Εκκλησίας σε καθαρά επιστημονικούς τομείς, και η προσφορά τους στην ιατρική επιστήμη καθώς επίσης η συμβολή τους στη δημιουργία ενός δημόσιου συστήματος υγείας, είναι άγνωστες στο ευρύ κοινό. Οι Τρεις Ιεράρχες εγκωμιάζουν την «θαυμασίαν Ιατρικήν» και υπεραμύνονται της αξίας των επιστημών θέτοντας σε σωστές βάσεις τις σχέσεις πίστης και επιστήμης. Η παράδοση περίθαλψης των ασθενών στα μοναστήρια συνεχίστηκε για πολλούς αιώνες στο Βυζάντιο.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ Α΄ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΠΑΝΔΗΜΙΑ. 9 ΜΗΝΕΣ ΜΕΤΑ...

ΝΙΚΗ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

Εισαγωγική προσφώνηση της Προέδρου του CEMES

(σελ. 13-15)

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ

Η εμπειρία και η έκδοση των πρακτικών του θεολογικού σεμιναρίου για την Εκκλησία και την πανδημία

(σελ. 17-20)

ΠΕΤΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ

Ο προβληματισμός και οι θέσεις της θεολογίας για την μέχρι τώρα στάση της Εκκλησίας απέναντι στην πανδημία

(σελ. 21-24)

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΝΙΓΗΡΙΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ

Σκέψεις και προβληματισμοί ενός επισκόπου για την πανδημία

(σελ. 25-29)

ΗΛΙΑΣ ΜΟΣΙΑΛΟΣ

Η συνάντηση της επιστήμης με την Εκκλησία και την θεολογία

(σελ. 31-39)

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ

Οι προκλήσεις της Ορθόδοξης Εκκλησίας από την πανδημία

(σελ. 41-49)

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΛΑΡΕΝΤΖΑΚΗΣ

Η Εκκλησία στην πανδημία του κορωνοϊού και δυνατότητες νέων ευκαιριών

(σελ. 51-53)

ΔΕΥΤΕΡΟΛΟΓΙΑ ΚΑΘ. Η. ΜΟΣΙΑΛΟΥ
(σελ. 55-57)

ΜΕΡΟΣ Β΄
ΣΧΕΣΗ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

ΠΕΤΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ
Εκκλησία, πανδημία και η δυνατότητα επιστημολογικής προσέγγισης
θεολογικής και ιατρικής επιστήμης
(σελ. 61-63)

ΠΕΤΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ
Τα βιβλικά δεδομένα για την ιατρική
(σελ. 65-67)

ΑΝΔΡΕΑΣ ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ
Οι Τρεις Ιεράρχες και η ιατρική επιστήμη
(σελ. 79-73)

10

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ
Η μαρτυρία της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Κρήτης για την
επιστήμη
(σελ. 75-78)

π. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΘΕΡΜΟΣ
Η σχέση θεολογίας-ιατρικής
(σελ. 79-81)

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ
Η τριγωνική σχέση θεολογίας, ιατρικής και έννομης τάξης
Απέναντι στις προκλήσεις της πανδημίας
(σελ. 83-90)

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΠΑΝΔΗΜΙΑ

9 ΜΗΝΕΣ ΜΕΤΑ...

11

ΝΙΚΗ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ*

Εισαγωγική προσφώνηση της Προέδρου του CEMES

Η πανδημία του COVID-19 που πλήττει την ανθρωπότητα, πέραν του ότι απειλεί την ίδια την ανθρώπινη ζωή, λειτουργεί ταυτόχρονα και ως καταλύτης που φέρνει στην επιφάνεια τις αντινομίες και τις αμφισημίες του σύγχρονου κόσμου αναμοχλεύοντας φοβίες και αναζωπυρώνοντας «σκοτεινές» προκαταλήψεις παρελθόντων εποχών. Στο δημόσιο, αλλά και εκκλησιαστικό διάλογο, προκαλεί πολλαπλές αντιπαραθέσεις και πολυεπίπεδες αμφισβητήσεις, απειλώντας τη συνοχή και αυτού ακόμη του εκκλησιαστικού σώματος και «βάζοντας σε πειρασμό» την «αυτάρκεια» των πιστών και της πίστης τους. Γι' αυτό λειτουργεί ως πρόκληση τόσο για την Εκκλησία όσο και τη Θεολογία.

13

Το Κέντρο Οικουμενικών, Ιεραποστολικών και Περιβαλλοντικών Μελετών «Μητροπολίτης Παντελεήμων Παπαγεωργίου» αντέδρασε άμεσα στην πρόκληση αυτή και διοργάνωσε, στις αρχές της πανδημίας, τον Απρίλιο του 2020 (6/4/-10/4/2020), με το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «Ορθόδοξη Οικουμενική Θεολογία» του Διεθνούς Πανεπιστημίου Ελλάδος, το οποίο διευθύνει, το διεθνές διαδικτυακό συνέδριο με θέμα «Θρησκευτικές κοινότητες και Εκκλησία στην περίοδο της πανδημίας». Οι θέσεις, οι προβληματισμοί και οι ανησυχίες των διακεκριμένων ομιλητών που έλαβαν μέρος σε εκείνο το Συνέδριο δημοσιεύτηκαν στον Τόμο με τίτλο «Η Εκκλησία σε περίοδο παν-

* Η ΝΙΚΗ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ είναι Καθηγήτρια Κοινωνιολογίας της Θρησκείας και Ηθικής στη Σχολή Θεολογίας του Α.Π.Θ. Διδάσκει Κοινωνιολογία της Θρησκείας, Θρησκεία και Κοινωνία στην Σύγχρονη Ελλάδα, Θρησκεία και Κοινωνία στη Μέση Ανατολή, και Θρησκεία, Ταυτότητα και Πολιτική. Ασχολείται με την χριστιανική και μουσουλμανική εκπαιδευτική κατάρτιση στον διαπολιτισμικό διάλογο και την ειρηνική συνύπαρξη και είναι επόπτης της πρακτικής άσκησης των μαθητών του Τμήματος Θεολογίας σε ΜΚΟ.

δημίας» και υπότιτλο «Μπορεί η παρούσα κρίση πανδημίας να οδηγήσει την Ορθόδοξη Εκκλησία σε λειτουργική αναγέννηση;» Την αγγλική έκδοση του τόμου επιμελήθηκε ο ομότιμος καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας Α.Π.Θ. και επίτιμος Πρόεδρος του Κέντρου κ. Πέτρος Βασιλειάδης, ενώ την ελληνική έκδοση, η οποία αποτελεί και την αφορμή για την πραγματοποίηση της αποψινής συζήτησης, επιμελήθηκε ο καθηγητής του Αμερικανικού Κολλεγίου Θεσσαλονίκης και Γραμματέας του Κέντρου, κ. Νικόλαος Δημητριάδης. Και οι δύο τόμοι εκδόθηκαν με την υποστήριξη των εκδόσεων Επίκεντρο και του εκδότη της κ. Πέτρου Παπασαραντόπουλου.

Σκοπός του τόμου, όπως διαφαίνεται ήδη στον υπότιτλο, δεν είναι να διερευνήσει μόνο το φαινόμενο της πανδημίας από θεολογική άποψη, αλλά να δώσει και μια δυναμική προοπτική στο ζήτημα αυτό μέσα από την αναζήτηση ενός κριτικού και προφητικού θεολογικού λόγου και την εκφορά προτάσεων για την ανανέωση της εκκλησιαστικής πρακτικής. Να διερευνήσει, δηλαδή, πως μπορεί να αξιοποιηθεί η κρίση της πανδημίας και να γίνει ευκαιρία, όπως επισημαίνει ένας από τους συγγραφείς του τόμου, για την αναγέννηση του θεολογικού λόγου και της λειτουργικής πράξης.

Η τελευταία αυτή δραστηριότητα του Κέντρου έρχεται μετά από μια σειρά πετυχημένων εκδηλώσεων και εκδόσεων, σημαντικότερες εκ των οποίων υπήρξαν τα διεθνή Συνέδρια με τις αντίστοιχες εκδόσεις για το ζήτημα των διακονισμών στην Εκκλησία, («Διακόνισσες, χειροτονία των γυναικών και Ορθόδοξη Θεολογία» και «Διακόνισσες: παρελθόν – παρόν – μέλλον»), το 2015 και το 2020 αντίστοιχα, το Συνέδριο για την περιεκτική οικολογία («Η περιεκτική Οικολογία ως η νέα οδός προς την καταλλαγή»), το 2016, και το Συνέδριο για την οικονομική και προσφυγική κρίση («Η οικονομική και προσφυγική κρίση: Οι πολιτικές, θρησκευτικές και πνευματικές διαστάσεις»), το 2018.

Το Κέντρο ιδρύθηκε το 2011 με στόχο «την προώθηση και τη θεολογική τεκμηρίωση κάθε μορφής οικουμενικού και διαθρησκευτικού διαλόγου της Ορθόδοξης Εκκλησίας, την προώθηση του αυθεντικού ορθόδοξου ιεραποστολικού ιδεώδους και την ενίσχυση των ιεραποστολών της Εκκλησίας, καθώς και την καλλιέργεια της περιβαλλοντικής συνείδησης για τη διατήρηση της ακεραιότητας της κτιστής δημιουργίας» παρέχοντας τις ερευνητικές και επιστημονικές του υπηρεσίες με μελέτες, συνέδρια, εκδόσεις και δημόσιες παρεμβάσεις που αφορούν στα τρία πεδία των ενδιαφερόντων του: οικουμενικό, ιεραποστολικό, περιβαλλοντικό. Αυτά τα πεδία εξάλλου διακόνησε με πάθος και συνέπεια ο αείμνηστος Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης και επίτιμος διδάκτορας της Θεολογικής Σχολής του ΑΠΘ Παντελεήμων Παπαγεωργίου, στο όνομα του οποίου ιδρύθηκε το Κέντρο.

Στην αποψινή συνάντηση με αφορμή την έκδοση του ελληνόφωνου Τόμου, έχουμε τη χαρά και την τιμή να έχουμε κοντά μας τρεις διακεκριμένους ομιλητές, το Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Νιγηρίας κ. Αλέξανδρο Γιαννίρη, την καθηγήτρια της Θρησκείας, του Νόμου και της Διπλωματίας του Πανεπιστημίου Tufts κ. Ελισάβετ Προδρόμου και τον καθηγητή της Πολιτικής της Υγείας στο London Schools for Economics, κ. Ηλία Μόσιαλο. Ευχαριστούμε θερμά και τους τρεις για την άμεση ανταπόκρισή τους στην πρόσκληση του Κέντρου να καταθέσουν τις γνώσεις τους και την εμπειρία τους πάνω στα ποικιλόμορφα ζητήματα που θέτει η πανδημία.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ*

Η εμπειρία και η έκδοση των πρακτικών του θεολογικού σεμιναρίου για την Εκκλησία και την πανδημία

Ως επιμελητής της ελληνικής έκδοσης του βιβλίου *Η Εκκλησία σε περίοδο πανδημίας* είναι σημαντικό να τονίσω ότι με αυτή μου μόνο την ιδιότητα θα μιλήσω. Στις 4 Απριλίου, δύο μόλις εβδομάδες μετά το διάγγελμα για εγκλεισμό των πολιτών λόγω της πανδημίας του κορονοϊού από την ελληνική κυβέρνηση το οποίο συνέβη στις 23 Μαρτίου, το Κέντρο Οικουμενικών, Ιεραποστολικών και Περιβαλλοντικών Μελετών Μητροπολίτης Παντελεήμων Παπαγεωργίου (CEMES) αποφάσισε να πάρει την πρωτοβουλία να συγκεντρώσει διαδικτυακά Ορθόδοξους θεολόγους από όλο τον κόσμο, αλλά και ειδικούς επιστήμονες προκειμένου να ρίξει φως στους προβληματισμούς που δημιουργήθηκαν στις διάφορες πτυχές της εκκλησιαστικής ζωής και όχι μόνο.

Το βιβλίο αυτό περιέχει όλες τις ανακοινώσεις του σεμιναρίου που διοργανώθηκε από το CEMES στα πλαίσια του μεταπτυχιακού προγράμματος της «Ορθόδοξης Οικουμενικής Θεολογίας» του Διεθνούς Ελληνικού Πανεπιστημίου (IHU), το οποίο και ευχαριστούμε θερμά, και ιδιαίτερα τον Πρόεδρό του κ. Καΐση και τους εργαζόμενους στην τεχνική υποστήριξη, αλλά είναι διανθισμένο και με θεολογικούς προβληματισμούς πολλών άλλων επιστημόνων, θεολόγων που προσεγγίζουν το βαθύτερο νόημα του μυστηρίου της Εκκλησίας από τις διαφορετικές προοπτικές που εξετάστηκαν στο σεμινάριο, τη Συνταγματική,

* Ο ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ είναι Αναπλ. Καθηγητής θρησκευολογίας στο ACT (American College of Thessaloniki), Γενικός Γραμματέας του CEMES, Έλληνας πρεσβευτής του Globethics.net στη Γενεύη, μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της Παγκόσμιας Συνομοσπονδίας Θεολογικών Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων (WOCATI)

την Ιστορική, τη Βιβλική και Λειτουργική, τη Θεολογική και Εκκλησιολογική, την Οικουμενική και Διαθρησκειακή, την Ιεραποστολική και Ποιμαντική για να κλείσει με κάποιους ιδιαίτερους θεολογικούς προβληματισμούς.

Το εγχείρημα αυτού του βιβλίου θα το χαρακτηρίζαμε ως θαρραλέο. Ιδιαίτερα στα σημεία εκείνα που τολμά να εξηγήσει το βαθύτερο νόημα της Θείας Κοινωνίας, αλλά και να συμπληρώσει τη συμβατική αντίληψη που έχει η πλειοψηφία των πιστών για το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας. Με αυτό όμως ακριβώς τον τρόπο οφείλει να ανταποκριθεί και η Ορθόδοξη Εκκλησία στην πρόκληση της πανδημίας, με θάρρος, χωρίς απολογητική διάθεση. «Αυτό που κινδυνεύει δεν είναι η πίστη αλλά οι πιστοί, δεν είναι ο Χριστός αλλά οι Χριστιανοί μας, δεν είναι ο Θεάνθρωπος αλλά εμείς οι άνθρωποι», όπως τονίζει ο προκαθήμενος της Ορθοδοξίας Οικουμενικός Πατριάρχης κ.κ. Βαρθολομαίος.

Η παρούσα πανδημική κρίση έθεσε σε κίνδυνο τη δημόσια υγεία, αλλά και δημιούργησε αμφισβήτηση και προβληματισμό στην εκκλησιαστική ζωή των πιστών στην Ελλάδα και σε όλο τον κόσμο. Πέρα όμως από τον κίνδυνο αλλά και τον πόνο που έχει προκαλέσει λόγω των ανθρώπινων απωλειών, η πανδημία παρέχει και μια πληθώρα ευκαιριών, όπως τονίζουν πολλοί από τους συγγραφείς αυτού του βιβλίου. Είναι μια ευκαιρία σε προσωπικό επίπεδο να αναθεωρήσουμε τις προτεραιότητές μας και να κάνουμε μια αυτοκριτική ακούγοντας προσεκτικά τους ειδικούς επιστήμονες. Γι' αυτό το λόγο άλλωστε γίνεται και η αποψινή συνάντηση.

Η πανδημία παρέχει μια σημαντική ευκαιρία στην ανθρωπότητα να εκτιμήσει την ανάγκη της ανθρώπινης αλληλεγγύης και να διορθώσει πολλές από τις κοινωνικές, πολιτιστικές, πολιτικές και οικονομικές της πρακτικές. Δίνει την ευκαιρία να ανακαλύψουμε εκ νέου αρετές, όπως την αυτοπειθαρχία και τη σεμνότητα. Κι όλα αυτά μαζί με τον συνάνθρωπό μας, υπογραμμίζω ανεξάρτητα από αυτό που

πιστεύει και αν πιστεύει, αναγνωρίζοντάς τον ως «εταίρο» στο διάλογο, ξεπερνώντας τον εγωκεντρισμό μας και άλλα παρόμοια όρια που σχετίζονται με τον εαυτό μας. Κυρίως όμως είναι μια μοναδική ευκαιρία για μια εκ βάθρων αναγέννηση της Ορθόδοξης Εκκλησίας, στην οποία δίνεται η δυνατότητα να προβάλλει το κοινωνικό της ήθος, τη λειτουργία μετά τη λειτουργία, την κοινωνική της μαρτυρία και ευθύνη που χαρακτηρίζεται από ελπίδα, αισιοδοξία και όχι από απελπισία. Προς το παρόν, αυτό που κοιτάμε όλοι, χειροκροτούμε και θαυμάζουμε είναι το παράδειγμα των υγειονομικών, γιατρών και νοσοκόμων, που ασκούν με απόλυτη πίστη και προσήλωση το λειτούργημά τους, αλλά , για να παραφράσω κι ένα θεολογικό όρο, το λειτούργημα μετά το λειτούργημα, την υπερπροσπάθειά τους αδιάκοπη και καθημερινή θυσιάζοντας πολλές φορές και την ίδια τους τη ζωή για τους συνανθρώπους τους Σ' αυτούς κυρίως, ως επιμελητής της έκδοσης θεώρησα εύλογο να αφιερώσουμε αυτό τον τόμο εκφράζοντας θέλω να πιστεύω αυτή τη συλλογική προσπάθεια των συγγραφέων. Γενικότερα Αφιερώνεται, , σε όσους αγωνίζονται με αυτοθυσία και προσφέρουν κατά τη διάρκεια της πανδημίας.

Ο κόσμος όμως θέλει αλήθειες και προτάσεις και όλος αυτός ο προβληματισμός μου θα ήταν ελλιπής αν δεν παρουσίαζα και την προσωπική μου θέση έστω και σε ελάχιστες γραμμές. Αφουγκραζόμενος, λοιπόν, την αγωνία των συνανθρώπων μας παρατηρώ ότι τη θέση της ελπίδας έχει καταλάβει η απαισιοδοξία και ο φόβος κάτι που σίγουρα προβληματίζει, θέλω να πιστεύω, όχι μόνο την Εκκλησία ως θεσμό, αλλά όλους τους φορείς και θεσμούς, την πολιτεία κλπ. Σ' αυτόν τον κόσμο που βυθίζεται σε αβεβαιότητα και σε απελπισία, η οποία είναι ορατή ακόμα και πίσω από μια μάσκα, οφείλουμε όλοι τουλάχιστον μια συγγνώμη. Δεν είναι ντροπή να ζητάς συγγνώμη. Είναι έκφραση αγάπης και ενδιαφέροντος. Αυτό δεν το άκουσα από κανέναν θεσμό.

9 μήνες μετά την πανδημία πιστεύω ότι η απόδοση ευθυνών και οι κατηγορίες δεν οδηγούν πουθενά. Η ποιμένουσα Εκκλησία βρίσκεται στη μέση των πυρών, (συντηρητικών από τη μια πλευρά, και προοδευτικών από την άλλη, ίσως να υπάρχουν και άλλες κατηγορίες) και αυτό από μόνο του παρουσιάζει μια διάσταση απόψεων και δυστυχώς μια διάσπαση στους κόλπους της. Μπροστά στον εχθρό covid-19, που έχει στερήσει το χαμόγελο σε τόσους συνανθρώπους μας σε όλο τον κόσμο, δεν υπάρχει η πολυτέλεια να δίνουμε μάχες ξεχωριστά. Ο covid-19 δεν κάνει διακρίσεις. Εμείς για ποιο λόγο να κάνουμε; Γι' αυτούς που με γνωρίζουν και δεν κατάφερα να τους πείσω για αυτή τη συλλογική προσπάθεια που πρέπει να επιτευχθεί από όλους, όχι με βάση το φύλο, τη φυλή ή τη θρησκεία τους, αλλά με γνώμονα το σεβασμό στην ανθρώπινη ζωή, ζητώ προσωπικά μια μεγάλη συγγνώμη.

Συνειδητοποιούμε ότι είναι πάρα πολύ αυτοί που εκκλησιάζονται και δεν γνωρίζουν τι είναι Εκκλησία, για αυτό αναφέρουμε ως υπότιτλο στο βιβλίο για το αν μπορεί η παρούσα πανδημία να οδηγήσει σε μια λειτουργική αναγέννηση. Δεν πρόκειται για επανίδρυση ενός νέου θεσμού αλλά για κατανόηση του ήδη υπάρχοντος και της ιερότητας του μυστηρίου της Θείας Κοινωνίας η οποία δεν αποτελεί σίγουρα μια μαγική πράξη.

Κλείνω με την ευχή αυτή η κρίση να μας οδηγήσει σ' έναν επανευαγγελισμό «προς τα έξω», αλλά και σε μια εσωτερική ιεραποστολή μέσα στους κόλπους της Εκκλησίας, η οποία θεωρείται «μυστήριο», ο τόπος που ενεργείται το «κρυφό» σχέδιο του Θεού για τη σωτηρία του κόσμου. Σας ευχαριστώ.

ΠΕΤΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ*

Ο προβληματισμός και οι θέσεις της θεολογίας για την μέχρι τώρα στάση της Εκκλησίας απέναντι στην πανδημία

Το CEMES πήρε πριν σχεδόν 9 μήνες την πρωτοβουλία να συγκεντρώσει Ορθόδοξους θεολόγους από όλο τον κόσμο για να αποτιμήσουν την κατάσταση της Εκκλησίας, την οποία τόσο επηρέασε η πανδημία. Έχοντας μελετήσει προσεκτικά όλες τις ανησυχίες και τους προβληματισμούς, θεωρήσαμε πως θα έπρεπε να προσφέρουμε έναν ανοιχτό χώρο για σοβαρό προβληματισμό. Θα το διαπιστώσει αυτό ο αναγνώστης του βιβλίου που παρουσιάζουμε.

Μας ενθάρρυναν σ' αυτό κάποιες δηλώσεις φωτισμένων ιεραρχών, ότι «εμείς οι κληρικοί είμαστε υπεύθυνοι που οι πιστοί μας δεν έχουν ιδέα τι σημαίνει πραγματικά η Ευχαριστία. Ήρθε η ώρα να αναγνωρίσουμε τα λάθη μας και να μετανοήσουμε». Αν αυτό έγινε και σε τι βαθμό θα το αξιολογήσει η σημερινή εσπερίδα μας.

Εμείς ελπίζαμε σε εκείνο για το οποίο έκανε λόγο πριν από 50 χρόνια ο π. Αλέξανδρος Schmemmann, ότι δηλαδή η παρούσα πανδημία θα γινόταν αφορμή για μια εκκλησιολογική και λειτουργική αναγέννηση της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Εκτός από την ανάλυση της συνταγματικής πραγματικότητας των δημοκρατικών κοινωνιών σε σχέση με την Εκκλησία στην περίοδο πανδημίας, τονίστηκε η ανάγκη μεταφρασμένων στη σύγχρονη γλώσσα βιβλικών αναγνωσμάτων (και, ει δυνατόν, και λειτουργικών ύμνων), ειδικά σε περιόδους υποχρεωτικού εγκλεισμού. Επίσης υπογραμμίστηκε η κοινωνιολογική προσέγγιση της Παύλειας κατανόησης της Ευχαριστίας, αλλά και η βιβλική και θεολογική, σύμφωνα με την οποία το ευχαριστιακό

* Ο ΠΕΤΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ είναι Ομότιμος Καθηγητής του τμήματος Θεολογίας του Α.Π.Θ., Πρόεδρος επί τιμή του CEMES και του WOCATI, και Διευθυντής του μεταπτυχιακού προγράμματος «Ορθόδοξη Οικουμενική Θεολογία» του Διεθνούς Πανεπιστημίου της Ελλάδος (IHU).

γεγονός δεν αποτελεί μια μαγική λατρευτική εκδήλωση του τύπου των αρχαίων «μυστηριακών λατρειών», αλλά φανέρωση της νέας εσχατολογικής πραγματικότητας, της νέας διαθήκης. Και κυρίως τονίστηκε η ανάγκη ανανέωσης της ιερωσύνης των πιστών με τις ευεργετικές της συνέπειες για την παρούσα κατάσταση, αλλά και μετά από αυτήν.

Η πιο σοβαρή συζήτηση μεταξύ Ορθοδόξων περιεστράφη – και συνεχίζει μέχρι και σήμερα – γύρω από την βαθύτερη έννοια του κατεξοχήν μυστηρίου της Εκκλησίας, της Θείας Ευχαριστίας, και από τα πρώτα στάδια της εκδήλωσης αυτής της ιογενούς νόσου με τον τρόπο που έπρεπε να μεταδίδεται η θεία κοινωνία στους λαϊκούς: με την λαβίδα που επικράτησε πολύ μετά την καθιέρωση του νηπιοβαπτισμού ή με τον τρόπο που γίνεται μεταξύ των κληρικών μέχρι σήμερα, και που ισχύει και σε ορισμένες αρχαίες λειτουργίες (π.χ. Λειτουργία του Αγίου Ιακώβου, αλλά και των συνηθισμένων του Βυζαντινού τύπου, Μ. Βασιλείου και ιερού Χρυσοστόμου, σχεδόν μέχρι το τέλος της α΄ χιλιετίας); Έχω υποστηρίξει το τελευταίο, προσβλέποντας σε μια «ουσιαστική καταγιστική ευκαιρία» (meaningful storm) για λειτουργική αναγέννηση, που θα περιορίσει επί τέλους την υπάρχουσα διάκριση μεταξύ κληρικών και λαϊκών. Αλλά και αυτό ακόμη είναι δευτερεύουσας σημασίας, σε σύγκριση με την σακραμενταλιστική, σχεδόν μαγική, κατανόηση της Ευχαριστίας, που κυριάρχησε μέχρι και σήμερα στη συζήτηση.

Η παλαιά διαμάχη για τον θαυματουργικό ή μη χαρακτήρα των καθαγιασμένων δώρων της θείας κοινωνίας ήρθε πάλι στο προσκήνιο, με πολλούς ευσεβείς πιστούς να επιμένουν πως ότι έχει καθαγιαστεί, άρτος, οίνος, ύδωρ (αγιασμός) δεν μπορεί να επηρεαστεί από τους νόμους της φύσεως, και γι' αυτό δεν μπορούν να μεταδίδονται και (ιώδεις) ασθένειες. Και αυτό, παρά το γεγονός ότι τέτοιες απόψεις αντιμετωπίστηκαν ορθολογικά στην ύστερη βυζαντινή εποχή (στη Μονή του Στουδίου) και δοκιμάστηκαν τον περασμένο αιώνα, όταν ένας μοναχός πέθανε από μολυσμένο «αγιασμό», γεγονός που υπεύθυνα

αντιμετωπίστηκε από το Οικουμενικό Πατριαρχείο στέλλοντας πατριαρχική εγκύκλιο στην αθωνική κοινότητα και προτρέποντας τους μοναχούς να τηρούν αυστηρά τα επιστημονικά μέτρα υγιεινής!

Η θεολογική αξιολόγηση αυτής της οδυνηρής εμπειρίας, 9 μήνες μετά το ξέσπασμα της πανδημίας, με βάση τις προσδοκίες που εκφράστηκαν στην αρχή, είναι και θετική και αρνητική. Μπορούμε να αξιολογήσουμε θετικά τη στάση των εκκλησιαστικών αρχών για την αποδοχή των επιστημονικών απόψεων, σύμφωνα με τις αποφάσεις της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Αυτό συνοψίστηκε θαυμάσια στο ιστορικό τηλεοπτικό μήνυμα του Οικουμενικού Πατριάρχη (δεν κινδυνεύει ο Χριστός, αλλά οι χριστιανοί, δεν κινδυνεύει η πίστη αλλά οι πιστοί κλπ).

Δυστυχώς, όμως, σχετικά με την λειτουργική και γενικότερη εκκλησιολογική αναγέννηση που ανέμεναν οι περισσότεροι Ορθόδοξοι θεολόγοι, αλλά και τις διάφορες θεολογικές απόψεις που κορυφαίοι Ορθόδοξοι δημόσια εξέφρασαν, οι εκκλησιαστικές αρχές αποδείχθηκαν ανίκανες ή απρόθυμες να κάνουν ακόμη και ένα μικρό βήμα προς τα μπρος. Σε ό,τι μάλιστα αφορά μια πιθανή αλλαγή στον τρόπο μετάδοσης της θείας κοινωνίας, που θα μείωνε το χάσμα μεταξύ κληρικών και λαϊκών, ακόμη και ακολουθώντας παλιές παραδοσιακές πρακτικές, η επίμονη άρνηση και απάντησή τους περί «αδιαπραγμάτευτου» μπορεί να εξηγηθεί στην καλύτερη περίπτωση ως μια άνευ όρων παράδοση στον πολιτιστικό πόλεμο (culture war) των φονταμενταλιστών που μαίνεται στην άλλη όχθη του Ατλαντικού, και στη χειρότερη ως επιμονή σε μια μαγική κατανόηση του ευχαριστιακού γεγονότος. Να θυμίσω την εμπειρία μας εδώ στην Ελλάδα: «οποιαδήποτε υπόνοια για μετάδοση νοσημάτων από την Θεία Ευχαριστία, ΑΛΛΑ ΚΑΙ ΑΥΤΟ ΤΟΝ ΤΡΟΠΟ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΜΕΤΑΛΗΨΕΩΣ, θίγει την δογματική Αλήθεια της Εκκλησίας· δεν γίνεται αποδεκτή και είναι καταδικαστέα», απεφάνθη εν συνόδω η εν Ελλάδι Εκκλησία. Ούτε λίγο, ούτε πολύ, πολλοί θεολόγοι, συμπεριλαμβανομένου και του Μητρ. Περγάμου, είμαστε εκτός της δογματικής Αληθείας (με κεφαλαίο Α!) και επομένως... καταδικαστέοι.

Το πλέον αισιόδοξο αίσθημα και προσδοκία μέχρι τώρα των περισσότερων Ορθόδοξων θεολόγων από όλη αυτή την θεολογική αντιπαράθεση για το μέλλον της Ορθοδοξίας είναι, ότι μια συνολική ανανέωση στην Ορθόδοξη Εκκλησία, τόσο στην εκκλησιολογία, όσο και στη λειτουργία της, αργά ή γρήγορα δεν μπορεί παρά να γίνει αποδεκτή από την Ορθόδοξη εκκλησιαστική διοίκηση.

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΝΙΓΗΡΙΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ*

Σκέψεις και προβληματισμοί ενός επισκόπου για την πανδημία

Καλησπέρα σε όλους. Ευχαριστώ θερμά για την πρόσκληση να είμαι σήμερα κοντά σας. Θέλω επίσης να εκφράσω θερμότητα συγχαρητήριά στο Κέντρο Οικουμενικών, Ιεραποστολικών και Περιβαλλοντικών Μελετών «Μητροπολίτης Παντελεήμων Παπαγεωργίου» (CEMES) για την τόλμη να εκδώσει τα πρακτικά του συνεδρίου του Απριλίου, αλλά και να ασχοληθεί λίγο σήμερα κάποιος μη φανατικός, μη φονταμενταλιστής, εν πάση περιπτώσει κάποιος χώρος, να ασχοληθεί λίγο και με την άλλη άποψη. Γιατί έχει βομβαρδιστεί ο κόσμος από φωνές παράλογες, όχι μόνο την Ελλάδα, αλλά βλέπω στο διαδίκτυο και τις ΗΠΑ, αλλά και σε μας εδώ στην Αφρική, όπου δεν λείπουν αυτές οι συντηρητικές φωνές. Με λυπεί το γεγονός ότι συνήθως τρέχουμε πίσω από τις εξελίξεις, πίσω από τα γεγονότα να διορθώνουμε, να καλύπτουμε, να απολογούμεθα, ενώ θα έπρεπε να είμασταν εμείς εκείνοι, οι οποίοι θα μπορούσαμε να είχαμε ηγηθεί πάρα πολλών πραγμάτων. Μου δημιουργείται η απορία με όλα αυτά που γράφονται, με όλες αυτές τις αντιπαραθέσεις. Μου δημιουργείται ένα ερώτημα, που θέλω εσείς οι ακαδημαϊκοί θεολόγοι να απαντήσετε, γιατί εγώ δεν είμαι ακαδημαϊκός και μπορεί να σφάλω.

Μου δημιουργείται η απορία με όλα αυτά που γράφονται, με όλες αυτές τις αντιπαραθέσεις. Μου δημιουργείται ένα ερώτημα, που θέλω εσείς οι ακαδημαϊκοί θεολόγοι να απαντήσετε, γιατί εγώ δεν είμαι ακαδημαϊκός και μπορεί να σφάλω. Αλλά εδώ τίθενται κάποια ερωτήματα από την άλλη πλευρά, από εκείνους που βλέπουν διωγμούς της Εκκλησίας, κατακόμβες, που θέλει να αρπάξουμε το λάβαρο της Αγία Λάυρας και να βγούμε στους

*Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΓΙΑΝΝΙΡΗΣ είναι Μητροπολίτης Νιγηρίας του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας.

δρόμους. Θέλω να κάνω μια πάρα πολύ απλή, αγαθή, ερώτηση: Μέσα στην Εκκλησία η κτιστότητα καταργείται, αναιρείται; Έχω την αίσθηση ότι δεν αναιρείται, ότι παραμένει. Γιατί αν αναιρείτο, έχω την αίσθηση ότι κανένας από μας να πεθαίνει. Θα έπρεπε να είχαμε παραμείνει δισεκατορύρια άνθρωποι από συστάσεως της Θείας Ευχαριστίας να είχαμε παραμείνει ζωντανοί. Κι όμως μπαίνουμε, λειτουργούμε, μεταλαμβάνουμε, πιστεύουμε ότι μεταλαμβάνουμε σώμα και αίμα Χριστού - όχι κάτι συμβολικό, αλλά κάτι πολύ ουσιαστικό, αλλά ξέρουμε και κάτι άλλο, το οποίο όμως μέσα στα πλαίσια του θρησκευτικού αναλφαβητισμού που επικρατεί διαφεύγει από τους περισσότερους, ότι "φάρμακο αθανασίας", και όλα τα άλλα, έχει εσχατολογική έννοια. Δεν σημαίνει, ότι όταν θα μεταλάβω είμαι άτρωτος - όχι βέβαια ότι δεν υπάρχουν εξαιρέσεις, ότι δεν υπάρχει ανατροπή των νόμων, αλλά αυτές είναι σπάνιες περιπτώσεις κατά την βούληση του Θεού, όταν εκείνος ευδοκήσει σε συγκεκριμένες περιπτώσεις - αλλά το γεγονός είναι ότι υπάρχει μια εσχατολογική αναφορά, μια εσχατολογική προοπτική σ' αυτό. Μήπως έχουμε καθήκον λίγο να εξηγήσουμε στον κόσμο περισσότερα πράγματα; Μήπως η θεολογική κατάρτιση των ανθρώπων, κληρικών και λαϊκών, μηδέ και ημών των επισκόπων εξαιρουμένων, είναι ελλιπής; Μήπως πρέπει να ξεκινήσουμε να ξανακαθόμαστε στα θρανία, πρώτα και καλύτερα οι επίσκοποι (βλέπω την κ. Παπαγεωργίου να χαμογελάει) και οι υπόλοιποι οι κληρικοί, και μετά να πούμε στον κόσμο να σκεφτεί και να καταλάβει ακριβώς τις διαστάσεις του προβλήματος;

Εγώ δεν είχα κανένα απολύτως πρόβλημα να προχωρήσω ο ίδιος σε κάποια μέτρα, τα οποία στην Ελλάδα ίσως να μη τα αποδέχονται. Αλλά αυτό με αφήνει αδιάφορο, αφού αυτό που με κάλυψε, όχι μόνον την συνείδησή μου ως ανθρώπου και ως επισκόπου, ήταν και η ίδια η θέση του Πατριάρχου, ότι πρέπει να γίνονται σεβαστοί οι κατά τόπους νόμοι και να γίνονται όσα πρέπει, προκειμένου να προστατευθεί η δημόσια υγεία. Αυτό τα

λέει όλα και αφήνει στην διακριτική ευχέρεια των κατά τόπους επισκόπων να φροντίσουμε να διαχειριστούμε τις ακολουθίες. Υπήρχαν περιπτώσεις όπως στη Ν. Αφρική, όπου δια νόμου απαγορεύτηκε η μετάδοση της Θ. Ευχαριστίας, όπως βέβαια και στην Καθολική. Υπήρξαν άλλες περιοχές, στις οποίες δεν έγινε αυτό.

Τώρα, εγώ διακονώ τόσα χρόνια, δεκαετίες, σε μια περιοχή που πριν από λίγα χρόνια πλήγηκε από τον ebola, ο οποίος είναι πολύ χειρότερος ιός, που επιφέρει πολύ χειρότερη μόλυνση, και πολύ περισσότερο θανατηφόρα, σε σχέση με τον κοροναϊό. Δεν ήταν δυνατόν να αφήναμε τον κόσμο απροστάτευτο. Καταλάβαμε απόλυτα - χωρίς να έχουμε κανένα πρόβλημα - εκείνους οι οποίοι δεν ήθελαν να έρθουν καν στην Εκκλησία, χωρίς να τους θεωρούμε ως ολιγόπιστους. Είναι απολύτως ανθρώπινο κάτι τέτοιο. Κατανοήσαμε και εκείνους που διακριτικά απέφυγαν να κοινωνήσουν, όπως κατανοήσαμε κι εκείνους οι οποίοι ήρθαν τότε (την περίοδο του ebola) και μας ζήτησαν αλλαγή του τρόπου μετάδοσης της Θ. Ευχαριστίας, επειδή είχαμε ένα πρόβλημα. Τα ίδια, σε λιγότερο όμως βαθμό, παρουσιάστηκαν και τώρα. Χάρηκα όταν είδα κάποιες αποφάσεις - εξεπλάγην βέβαια, αλλά χάρηκα - στην πολιά Ρωσική Εκκλησία να χρησιμοποιεί, δημόσια μάλιστα, με τι άνεση υψηλόβαθμοι αρχιερείς αποστειρώναν ή χρησιμοποιούσαν διαφορετικές λαβίδες. Και αυτό έπρεπε να προβληματίσει πολύ τους εν Ελλάδι ρωσόφιλους, που υποστήριζαν ότι εκεί βρίσκεται η επιτομή της Ορθόδοξης πνευματικότητας, ενώ εδώ όλοι έχουμε χάσει κάθε ίχνος πνευματικότητας. Προσωπικά χάρηκα με την τόλμη του Αρχιεπισκόπου Αμερικής Ελπιδοφόρου να εισηγηθεί αυτό που εισηγήθηκε (την χρήση δηλαδή διαφορετικών λαβίδων), δεν το επέβαλε βέβαια, αλλά το έβαλε σαν πρόταση. Χάρηκα επίσης με τη στάση του μητροπολίτη Γρηγορίου της Σερβικής Εκκλησίας, με τον τρόπο δηλαδή που μεταλάμβανε. Εμείς εδώ, προκειμένου να αντιμετωπίσουμε τον ενδοιασμό πολλών Αφρικανών - και όχι μόνο τώρα στην περίοδο της

πανδημίας - να έρθουν σε επαφή με την λαβίδα, τον οποίον βέβαια δεν αντιμετωπίζουμε μόνον τώρα. Στις περισσότερες περιπτώσεις χρησιμοποιήσαμε την μέθοδο της έκχυσης (indictio) ώστε να αποφύγουμε την επαφή της λαβίδας με το στόμα των πιστών.

Τώρα βέβαια το λέω αυτό για πρώτη φορά δημόσια και ανοιχτά, και μάλιστα μπορεί να επισύρει σωρεία αντιδράσεων. Αλλά αυτό, όπως προείπα, με αφήνει αδιάφορο. Είχα λοιπόν πει στους ιερείς μου, χωρίς να γράφουμε επιστολές, χωρίς να στέλνουμε εγκυκλίους, αν κάποιος έχει πρόβλημα με την χρήση ή μη της λαβίδας, μην αντιδράσετε και τον σοκάρετε, αυτόν δηλαδή που έχει την πίστη πως τίποτε δεν μπορεί να συμβεί, όπως και στον έχοντα ενδιασμό. Δεν θέλω να πω πράγματα για την Ελλάδα, αφού ανήκω σε άλλη δικαιοδοσία, αυτήν του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας και πάσης Αφρικής. Χαίρομαι όμως για την στάση του Αρχιεπισκόπου, ο οποίος νόσησε κιόλας, αλλά λυπούμαι για άλλους που το απέκρυσαν, σαν να ήταν φορείς του HIV, και μάλιστα κάποιοι να βρεθούν σε δεινή θέση ή και να πεθάνουν ακόμη. Αυτό είναι απαράδεκτο. Επί πλέον, δεν θεωρώ ότι υπάρχει κάποιος διωγμός εναντίον της Εκκλησίας. Εκείνο που μας διαφεύγει μερικές φορές - μιλάω σαν Έλληνας αλλά όχι σαν ελλαδικός επίσκοπος - ότι ζούμε στον 21ο αιώνα, τα πράγματα έχουν αλλάξει. Στον δημόσιο χώρο γίνεται ένας μεγάλος διάλογος, και δεν είμαστε δυστυχώς οι μόνοι από τους ομιλητές. Είμαστε κάποιοι από τους πολλούς συνομιλητές. Επομένως θα πρέπει να σεβόμαστε και τον ρόλο των άλλων, και την άποψή τους, αν θέλουμε να γίνει και η δική ,μας άποψη σεβαστή. Δεν θα συμφωνήσω με τις ακρότητες που υπάρχουν και από τις δύο πλευρές.

Εμείς στη Νιγηρία βιώσαμε την αστυνομία, και το στρατό, να μπαίνουν μέσα σε μουσουλμανικά τεμένη ή και πεντηκοστιανές εκκλησίες και με τον βούρδουλα να βγάζουν έξω τον κόσμο, αυτούς δηλαδή που δεν δέχονταν ότι υπάρχει ιός, και που πίστευαν πως όποιος είναι πιστός δεν πρόκειται να νοσήσει. Και

αυτό το έζησα και από δικούς μου κληρικούς, που επέμεναν να μην ανακοινώσω ότι προσβλήθηκα από τον κοροναϊό, γιατί θα έλεγε ο κόσμος ότι ο Αρχιεπίσκοπος δεν είναι άγιος άνθρωπος ή πιστός χριστιανός, γι' αυτό και νόσησε. Υπάρχουν δηλαδή τέτοιου είδους νοοτροπίες.

Θα πρέπει λοιπόν να ξέρουμε που βρισκόμαστε, να μάθουμε να διαλεγόμαστε, να δεχόμαστε και την κριτική, να μάθουμε να δεχόμαστε ότι αυτά που θεωρούμε ως πίστη δική μας δεν είναι υποχρεωτικά αυτονόητο και πίστη των άλλων ανθρώπων. Αν κάποιος από μας είναι ισχυρός στην πίστη του, αυτό είναι πολύ ωραίο, αλλά όμως θα πρέπει να σέβεται και τον ασθενούντα στη πίστη. τον σεβάστηκε η Εκκλησία μέσα στους αιώνες μέσω κανονικών αποφάσεων και μιας φιλόνητης στάσης.

ΗΛΙΑΣ ΜΟΣΙΑΛΟΣ*

Η συνάντηση της επιστήμης με την Εκκλησία και την θεολογία

Ευχαριστώ πολύ για την πρόσκληση και θα πρέπει να τονίσω ότι, όταν μου ζήτησε ο κ. Βασιλειάδης να συμμετάσχω στην σημερινή πολύ ενδιαφέρουσα συζήτηση, ήταν κάτι αναπάντεχο για μένα, δεν το περίμενα. Για πολλούς λόγους θα έλεγα: ο πρώτος και κύριος είναι ότι δεν είμαι σχετικός με το αντικείμενο, και θα εξηγήσω γιατί. Είναι βέβαια και δική μου ευθύνη – αλλά μετά την ανάγνωση του βιβλίου που εκδώσατε, αλλά και τη σημερινή συζήτηση, κέρδισα σε δύο επίπεδα.

Το ένα ήταν η σχέση μου με την θεολογία, την Εκκλησία και την θεολογική επιστήμη, η οποία μέχρι τώρα ήταν θα έλεγα βιωματική, εξαιρετικά βιωματική. Μεγάλωσα σε ένα σπίτι Ορθόδοξων χριστιανών, η οικογένειά μου είναι Ορθόδοξη, παρότι δεν είναι από αυτό που θα λέγαμε της ενεργούς και συνεχούς συμμετοχής στα μυστήρια της Εκκλησίας, παρά ταύτα όμως ακολουθεί τις παραδόσεις, όπως τις μάθαμε βιωματικά, και τονίζω το *βιωματικά*. Γιατί προέρχεται μέσα από την οικογενειακή σχέση και από την διδασκαλία, όπως εγώ την γνώρισα ως μαθητής στην εκπαιδευτική διαδικασία της Ελλάδος. Μια διδασκαλία, όμως η οποία θα έλεγα είναι εξαιρετικά αντιπαραγωγική, είναι μια διεκπεραιωτική διαδικασία ιστορικών γεγονότων και κανόνων, μια διδασκαλία η οποία δεν θέτει τα μεγάλα θεολογικά ερωτήματα, τα οποία θα έπρεπε να θέτει η θεολογική επιστήμη στα γυμνάσια και τα λύκεια στη χώρα μας. Με αυτή την έννοια, θα έλεγε κανείς, δεν καταλαβαίνει κανείς τι ακριβώς διδάσκει, δεν θέτει ποια ακριβώς είναι τα μεγάλα

* Ο ΗΛΙΑΣ ΜΟΣΙΑΛΟΣ είναι Καθηγητής της πολιτικής της υγείας στο London School of Economics και Καθηγητής Πολιτικής και Διοίκησης της Υγείας στην Ιατρική Σχολή του Imperial College London. Συν-διευθυντής του Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου για τα Συστήματα και τις Πολιτικές Υγείας του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας και εκπρόσωπος της ελληνικής κυβέρνησης στους διεθνείς οργανισμούς για ζητήματα που αφορούν στον κορωνοϊό.

ερωτήματα, απλώς μας λέει τι δεν πρέπει να κάνει κυρίως, ούτε καν το τι δεν πρέπει να κάνει. Απλώς, υπάρχει μια αρνητική έκφραση στο εκπαιδευτικό προϊόν, το οποίο εκφέρεται στην Ελληνική εκπαίδευση, και παράλληλα λείπει ακριβώς η συγκριτική ανάλυση, η οριοθέτηση της Ορθόδοξης Εκκλησίας σε σχέση με τις άλλες Εκκλησίες και με άλλα θρησκευτικά δόγματα. Όχι γιατί αυτό πρέπει να γίνεται αντιθετικά, αλλά μπορεί να γίνεται συνθετικά, ώστε να φαίνονται και οι διαφορές, αλλά και να διαπιστώνονται οι διάφορες προσεγγίσεις, επικαλύψεις όσον αφορά τις θεολογικές προσεγγίσεις, όποιες κι αν είναι αυτές. Μ' αυτή την έννοια, χρησιμοποιώντας πάλι την έκφραση του κ. Βασιλειάδη, αυτό το οποίο συνέβη διαβάζοντας την αγγλική έκδοση το βιβλίου για την Εκκλησία και την Πανδημία (P. Vassiliadis [ed.], *The Church in a Period of Pandemic. Can the Present Pandemic Crisis Become a Meaningful Storm for Renewal in our Churches?* CEMES Publications 25: Thessaloniki 2020), και παρακολουθώντας τη συζήτηση σήμερα, υπήρξε μία δική μου ανανέωση, όχι της ιερωσύνης μου αυτή τη στιγμή, αλλά της σχέσης μου με την Εκκλησία και την θεολογική επιστήμη.

Η ανανέωση της ιερωσύνης των πιστών, όπως πολύ σωστά είπατε, πρέπει να γίνεται μέσω της Θείας Ευχαριστίας, για την οποία και άλλοι ομιλητές αναφέρθηκαν, αλλά εγώ νομίζω ότι η ανανέωση που συνέβη σε μένα είναι πιο σημαντική: το να αρχίσω να κατανοώ με ένα πιο διευρυμένο και όχι άγονο τρόπο, όπως είχα μάθει, τα θέματα της Εκκλησίας και της επιστήμης της θεολογίας.

Από εκεί και πέρα, το δεύτερο μεγάλο μήνυμα που πήρα διαβάζοντας αυτό το βιβλίο και ακούγοντας και τη συζήτηση σήμερα, είναι ότι οι δικές σας προσεγγίσεις λείπουν από τις δικές μου – αλλά και πολλών άλλων επιστημόνων – διεπιστημονικές προσεγγίσεις. Κι εγώ ανήκω σε μια κατηγορία επιστημόνων που αναζητούν την διεπιστημονικότητα, που δεν κλείνονται σε ένα επιστημονικό δεδομένο, καθότι ο ίδιος έχω σπουδάσει ιατρική, οικονομικά και πολιτικές επιστήμες. Δηλαδή έχω διευρύνει τα

δικά μου επιστημονικά αντικείμενα, αλλά δεν συναντήθηκα ποτέ μέχρι σήμερα με την θεολογία, ποτέ σε συζητήσεις που έχουν σχέση είτε με την ιατρική, είτε με τις οικονομικές επιστήμες, είτε με την οικονομική επιστήμη. Με αυτή την έννοια, το βιβλίο αυτό, που είναι εξαιρετικά διευρυμένο με τις προσεγγίσεις του. Ήδη αναφέρθηκε η κ. Προδρόμου σε θέματα που αφορούν και στις νέες τεχνολογίες, ήδη έκανε ένα μεγάλο επιστημονικό άνοιγμα μόνο μ' αυτό, αλλά αυτά υπάρχουν και μέσα στα κεφάλαια του βιβλίου, όπου τα διεπιστημονικά ανοίγματα είναι εμφανή.

Έτσι τίθεται ένα δεύτερο μεγάλο πεδίο για όλους σας, το πώς δηλαδή συνομιλείτε με τις άλλες επιστήμες, δηλαδή πώς ανοίγετε τον διεπιστημονικό διάλογο, πώς υπάρχουν έξω από τον ασφαλή χώρο της Ορθόδοξης θεολογικής προσέγγισης. Και με αυτήν την έννοια, αν η Θεία Ευχαριστία είναι ένα ταυτοτικό θεολογικό χαρακτηριστικό, θα πρέπει να αναζητήσουμε πώς το κοινωνικό εύρος και τα κοινωνικά ερωτήματα που διαθέτει η Εκκλησία και η θεολογική επιστήμη δημιουργούν και μη θεολογικά ταυτοτικά χαρακτηριστικά, τα οποία υπερβαίνουν τα θεολογικά χαρακτηριστικά που έχετε τώρα. Αλλά τα μη θεολογικά ταυτοτικά χαρακτηριστικά έρχονται και συμπληρώνουν τα θεολογικά ταυτοτικά χαρακτηριστικά σε ένα σύγχρονο κόσμο που αλλάζει ραγδαία και λόγω της πανδημίας και λόγω της σύγχρονης τεχνολογίας, αλλά και γιατί επανοριοθετούνται πολλές ιδεολογικές και ταυτοτικές τοποθετήσεις πέραν του χώρου της Εκκλησίας. Δηλαδή πολλά πράγματα αλλάζουν και πέραν του χώρου της Εκκλησίας.

Με αυτήν την έννοια η διεπιστημονική συζήτηση και η μετατροπή της βιωματικής σχέσης σε πιο ουσιαστική σχέση σε ότι αφορά τη σχέση των πιστών με την Εκκλησία αποκτά ένα νέο περιεχόμενο. Αν συνεχίσει αυτή η σχέση να είναι μόνο βιωματική και δεν γίνει πιο ουσιαστική, η περιθωριοποίηση της Ορθόδοξης Εκκλησίας θα είναι δεδομένη. Αυτό είναι το πρόβλημα και επομένως χρειαζόμαστε όχι μόνο μία ανανέωση της ιερωσύνης των πιστών, αλλά και μία ανανέωση της επικοινωνίας των πιστών

με την Εκκλησία, η οποία πρέπει να γίνεται με ένα διαφορετικό τρόπο.

Είδαμε όμως μερικά ουσιαστικά χαρακτηριστικά στη σημερινή μας συζήτηση, τα οποία ήταν πολύ ενθαρρυντικά. Από την κ. Παπαγεωργίου, πρώτον, η οποία χρησιμοποίησε το όρο «τεκμηρίωση», πράγμα το οποίο δεν θα περίμενε κανείς σε ένα διάλογο θεολογικό. Ίσως, στους δικούς σας χώρους ναι, αλλά δεν τον έχω ακούσει πέραν του δικού σας χώρου, ότι χρειάζεται να έχουν την τεκμηρίωση. Δεν θεωρείται πλέον δεδομένη η θεολογική επιστήμη χωρίς να υπάρχει η ουσιαστική τεκμηρίωση.

Και δεύτερον, εξεπλάγην πολύ ευχάριστα από τον Μητρ. Νιγηρίας, ο οποίος είπε ότι «μπορεί και να σφάλω»! Αυτό δεν το έχω ακούσει ποτέ, από έναν ιερωμένο θέλω να πω. Πάντα δηλαδή υπάρχει η απόλυτη αλήθεια, δεν υπάρχει περίπτωση να σφάλει κανείς. Ίσως ήταν μέρος της δικής μου βιωματικής προσέγγισης με την διδασκαλία της θεολογίας πολλά χρόνια πριν, όπου πάντα υπήρχαν κανόνες, πάντα υπήρχε μία μόνον αλήθεια, και δεν θα μπορούσαμε να πάμε πίσω στα μεγάλα ερωτήματα: γιατί υπάρχουμε, πώς υπάρχουμε, πώς πρέπει να ζούμε, ποιος είναι ο ρόλος μας μέσα στην κοινωνία, και ο θεολογικός και ο μη θεολογικός. Αυτά τα μεγάλα ερωτήματα πρέπει να τα επανατοποθετήσουμε.

Και η πανδημία μας άνοιξε τέτοια θέματα, τα οποία αφορούν το δεύτερο μέρος της εισήγησής μου, το οποίο αφορά το κοινωνικό εύρος, το νέο ταυτοτικό χαρακτηριστικό, το οποίο αναφέρεται σ' αυτά που είπα πιο πριν. *Η πανδημία αυξάνει τις ανισότητες.* Υπάρχει πλέον μια κοινωνία, η οποία θα είναι πιο άνιση την επόμενη μέρα. Οι πλούσιοι έγιναν πιο πλούσιοι, οι ανισότητες ήδη ήταν πολύ μεγάλες και μεταξύ του βορρά και του νότου, δηλαδή μεταξύ των σύγχρονων καπιταλιστικών κοινωνιών σε σύγκριση με τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες του νότου, τις κοινωνίες της Αφρικής, της Ν. Αμερικής και της ΝΑ. Ασίας, οι ανισότητες στις οικονομικές προσόδους σ' αυτές τις κοινωνίες ήταν εκτεταμένες. Οι ανισότητες στις ΗΠΑ, αλλά και

εδώ στην Μεγάλη Βρετανία που ζω τώρα είναι τεράστιες. Το 1% του παγκόσμιου πληθυσμού κατέχει το 50% του πλούτου, αλλά και οι ανισότητες στην Ελληνική κοινωνία δυστυχώς αυξάνονται. Είναι επομένως ένα μεγάλο θέμα σε ότι αφορά τα ταυτοτικά χαρακτηριστικά της Εκκλησίας, αν θελήσει να θίξει το θέμα των κοινωνικών ανισοτήτων. Ένα μέρος της δικής παρέμβασης, αλλά και του δικού της κοινωνικού ρόλου, συνδέοντάς τα τώρα με το θέμα της υγείας. Δηλαδή το σύστημα υγείας κατέληξε να είναι τι; Ένας χωρισμός πολλών ειδικοτήτων. Υπάρχει τα τελευταία χρόνια μια πολυδιάσπαση στην ιατρική επιστήμη. Περάσαμε τα τελευταία χρόνια από μια ολιστική διάσταση του ασθενούς, που ήταν πολύ πιο κοντά στην θεολογική προσέγγιση της επιστήμης και στην θεολογική παράδοση, στον καταμερισμό της επιστημονικής γνώσης και στον επιμερισμό της. Εξετάζουμε όργανα, αλλά δεν εξετάζουμε τον άνθρωπο, έχουμε φύγει από τον άνθρωπο πλέον, και ο κάθε ιατρός, ο κάθε λειτουργός στον χώρο της δημόσιας και της ιδιωτικής υγείας εξετάζει το δικό του αποκλειστικό ενδιαφέρον. Δεν είναι όμως έτσι τα πράγματα. Η υγεία μας δεν είναι τι πάσχεις σε ένα συγκεκριμένο όργανο, είναι μια ολιστική προσέγγιση του ανθρώπου, τι σημαίνει ότι πάσχω, το πώς αντιμετωπίζω τον άνθρωπο μέσα στο κοινωνικό και οικογενειακό του περιβάλλον, στις οικονομικές του συνθήκες, το τι αντιμετωπίζει κοινωνικά. Αυτά δεν τα βλέπουμε στη σύγχρονη ιατρική επιστήμη, κι εδώ είναι ένα μεγάλο πεδίο για την εκκλησία να θέσει ένα νέο παράδειγμα για το πώς αντιμετωπίζουμε την ιατρική πιο ολιστικά. Εμείς τα λέμε αυτά όσοι είμαστε στο χώρο της δημόσιας υγείας, ότι η ιατρική έχει χάσει το νόημά της. Ο William Mosler είχε πει τον 19^ο αι. «άκου τον ασθενή σου. Θα σου πει πια είναι η διάγνωση». Τώρα δεν ακούμε τους ασθενείς μας. Τώρα πλέον κάνουμε διαγνωστικές εξετάσεις, παραγγέλνουμε τις μαγνητικές και αξονικές τομογραφίες, κάνουμε συνεχή τεστ διαγνωστικά, αλλά δεν συνομιλούμε με τους ασθενείς. Κάπως έτσι θα έλεγα είναι πολλές φορές και η θρησκευτική, η εκκλησιαστική προσέγγιση. Δηλαδή δίνουμε

εντολές στους πιστούς, δεν ακούμε τους πιστούς, δεν ακούμε τις αγωνίες τους, με αποτέλεσμα να μικρύνει σημαντικά ο ρόλος της εκκλησίας και της θεολογικής παράδοσης. Δηλαδή ο διάλογος της εκκλησίας και της θεολογίας με τους πιστούς συνοψίζεται σε κανονιστικά θέματα, σε κανόνες, και κυρίως σε αρνητικούς κανόνες. Από κει και πέρα οι μεγάλες ανισότητες οι οποίες διευρύνονται θέτουν μεγάλα διλήμματα δημόσιας πολιτικής σε πολλές κυβερνήσεις σε παγκόσμιο επίπεδο. Τι θα κάνουμε την επόμενη μέρα. Η επόμενη μέρα θα είναι μια μέρα φιλελευθεροποίησης των οικονομιών, με αποτέλεσμα να έχουμε περισσότερες οικονομικές ανισότητες; Ή θα είναι μια μέρα που θα επανασχεδιαστούν οι οικονομίες με διαφορετικό τρόπο; Ποιος θα είναι ο στόχος, ώστε να αποφύγουμε και τα περιβαλλοντικά προβλήματα – και αναφέρομαι στο περιβάλλον, γιατί εδώ το Οικουμενικό Πατριαρχείο, και προσωπικά ο Οικουμενικός Πατριάρχης έχει ανοίξει ένα συγκεκριμένο λαμπρότατο πεδίο πρωτοβουλιών, κατά την γνώμη μου, που δημιουργεί νέα μη θεολογικά ταυτοτικά χαρακτηριστικά των εκκλησιών, που εγώ επιμένω θα πρέπει να συμπληρωθούν και με τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της συζήτησης για ανισότητες σε παγκόσμιο επίπεδο, για το πώς δηλαδή μπορούμε να μειώσουμε τις ανισότητες, αλλά και τον κοινωνικό ρόλο της εκκλησίας. Αυτό επομένως θα ανοίξει ένα διάλογο για την επανατοποθέτηση των οικονομιών. Τα επόμενα 30-40 χρόνια, πέρα από τις πράσινες οικονομίες διατήρησης του περιβάλλοντος θα θέτουν και το θέμα της μείωσης των παγκόσμιων ανισοτήτων, αλλά και των ανισοτήτων εντός των δικών μας οικονομιών, των λιγότερο άνισων οικονομιών.

Πάω τώρα στο δεύτερο μεγάλο θέμα το οποίο ανοίγει με την χρήση της τεχνολογίας, στο οποίο αναφέρθηκε η κ. Προδρόμου, την νέα ψηφιακή πραγματικότητα. Η νέα ψηφιακή πραγματικότητα μπορεί να δημιουργήσει πολλά νέα χαρακτηριστικά σε θρησκευτικό και θεολογικό επίπεδο επικοινωνιακά, αλλά μπορεί να δημιουργήσει και προβλήματα.

Με την εξής έννοια: μπορεί να αυξήσει την εσωστρέφεια, δηλαδή αν την νέα ψηφιακή πραγματικότητα δεν την χρησιμοποιήσουμε ως εξωστρεφές στοιχείο θεολογικής επικοινωνίας, αλλά και επιστημονικής επικοινωνίας, μπορεί να επιτείνει την εσωστρέφεια στο μέλλον, και αυτό μπορεί να επιταθεί πολύ περισσότερο στο μέλλον. Γιατί η ψηφιακή πραγματικότητα δεν είναι ουδέτερη, οριοθετείται από αλγόριθμους, δεν την ορίζουμε εμείς. Η κάθε θρησκεία μπορεί να βάζει τους δικούς της αλγόριθμους και το κάθε φονταμενταλιστικό γκρουπ μπορεί να βάζει τους δικούς του αλγόριθμους, με αποτέλεσμα, αντί να βελτιώνουμε την διάχυση των ιδεών και την διάχυση της επικοινωνίας, να την μειώνουμε όλο και περισσότερο. Είναι αυτό που εγώ ονομάζω algorithmic accountability, δεν έχω ακόμη βρει στα ελληνικά τις κατάλληλες λέξεις. Δηλαδή πώς θεσπίζουμε μια σχετική λογοδοσία στη νέα ψηφιακή πραγματικότητα, και πώς εμείς χρησιμοποιούμε την νέα ψηφιακή πραγματικότητα, έτσι ώστε να υπάρχει περισσότερος διάλογος, περισσότερη επικοινωνία.

Τρίτο μεγάλο πεδίο, το οποίο ανοίγει η πανδημία και το οποίο δεν μπορεί να το αποφύγει η εκκλησία – το έχει αποφύγει για ένα πολύ μεγάλο διάστημα – είναι η εξέλιξη της ιατρικής έρευνας, της ιατρικής επιστήμης σε ότι έχει να κάνει με την γενετική επιστήμη. Ερωτήματα μεγάλα, τα οποία τα αποφεύγει να τα συζητήσει η εκκλησία, τα οποία όμως συζητιούνται από όλους τους πολίτες, είτε το θέλουμε είτε όχι, όλοι μιλάμε τώρα για τα περίφημα εμβόλια, για την γενετική σύσταση του ιού, για τα φάρμακα, για το αν τα εμβόλια πιθανώς αλλάξουν το δικό μας DNA – φαντάζει εξωφρενική βέβαια αυτή η συζήτηση, αλλά δεν είναι, γιατί όταν και αυτή βρίσκει βάθος και υπόσταση σε ένα αναχρονιστικό εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο ισχύει στη χώρα μας. Αυτό δεν έχει σχέση με την θρησκεία, αναφέρομαι στο πως διδάσκουμε βιολογία στα σχολεία μας εντελώς διεκπεραιωτικά. Δεν τίθενται πάλι τα μεγάλα ερωτήματα κι εκεί, που εκεί ο διάλογος θεολογίας και ιατρικής θα ήταν ένα εξαιρετικό πεδίο για

μεταπτυχιακές σπουδές για τα μαθήματα αυτά, αν δεν τα έχετε ήδη, εξαιρετικό πεδίο για τον διάλογο της θεολογίας με την επιστήμη, όπως και για την κλιματική αλλαγή.

Το τέταρτο μεγάλο θέμα είναι αυτό που ονομάζουμε διάχυση της παραπληροφόρησης. Πόσο μεγάλο ρόλο μπορεί να διαδραματίσει η εκκλησία και η θεολογική επιστήμη στον περιορισμό της παραπληροφόρησης. Είναι αυτό που ονομάζουμε infodemics, δεν είναι μόνο δηλαδή το epidemics ή pandemics που αντιμετωπίζουμε αυτή τη στιγμή, είναι και το infodemics. Μία διάχυση πληροφοριών στις οποίες δεν υπάρχει πλέον διαμεσολάβηση. Παλιά είχαμε διαμεσολάβηση από επίσημους φορείς, από τα επίσημα ΜΜΕ, αυτά ήταν της εκκλησίας ή τα κρατικά και διακρατικά ΜΜΕ, σήμερα όμως ζούμε σε μια εποχή που δεν υπάρχει διαμεσολάβηση στις πληροφορίες. Η διαμεσολάβηση δεν ήταν κατ' ανάγκη καλή, γιατί μπορεί να συντελούσε σε λογοκρισία, στην μη διάχυση ιδεών. Τώρα όμως δεν υπάρχει καμία διαμεσολάβηση, δηλαδή ο καθένας λέει ότι θέλει, οτιδήποτε μπορεί να ειπωθεί στο διαδίκτυο και να αναπαραχθεί χωρίς να υπάρχει κανένας έλεγχος γι' αυτές τις πληροφορίες. Μ' αυτή την έννοια χρειάζεται μια ουσιαστική θεολογική προσέγγιση στην διάχυση της πληροφορίας, ιδιαίτερα στις ομάδες των πιστών, στο τι πραγματικά ισχύει και τι όχι για μερικά βασικά πράγματα, θα έπαιζε πολύ μεγάλο ρόλο και στην παρούσα διαχείριση της πανδημίας, αλλά και στο μέλλον. Χωρίς όμως να ανοίξει ο διάλογος με την επιστήμη στα θέματα της ιατρικής και της γενετικής, δηλαδή πέρα από το διάλογο για το περιβάλλον. Εμείς είμαστε η θρησκεία που υπερβήκατε αυτά τα όρια, όπως έκανε ο Οικουμενικός Πατριάρχης στο διάλογο με τους επιστήμονες στα θέματα της κλιματικής αλλαγής. Θα έλεγα ο διάλογος αυτός να αρχίσει, όχι βέβαια γρήγορα, αλλά πάντως να αρχίσει! Δηλαδή να αρχίσουν να φαίνονται τα πρώτα βήματα αυτού του διαλόγου με την επιστήμη.

Και το τελευταίο θέμα που ήθελα να τονίσω είναι αυτό που θέτει, και θα θέσει στο μέλλον, για θέματα που έχουν σχέση με

την μετανάστευση, και όσον αφορά τα προσφυγικά θέματα, τα οποία έχετε ήδη έχετε αρχίσει να ανοίγετε κι εσείς. Δηλαδή, ταυτοτικά χαρακτηριστικά, όχι εκκλησιαστικά και θεολογικά εδώ, η εκκλησία και η θεολογία έχουν οικουμενικά χαρακτηριστικά, δεν έχουν ποτέ ρατσιστικά χαρακτηριστικά που στηρίζονται σε ένα έθνος. Ούτε στην παραδοχή όπως νομίζουν ορισμένοι, ότι είμαστε Έλληνες και είμαστε καλύτεροι από τους άλλους, ότι είμαστε μια φυλή ανώτερη από τους άλλους. Είμαστε Έλληνες, πρώτα και κύρια, γιατί αγαπάμε την πατρίδα μας, αγαπάμε την γλώσσα μας, αγαπάμε τις παραδόσεις μας, αγαπάμε την ιστορία μας, αυτό που είμαστε. Όχι ότι είμαστε καλύτεροι από τους Νιγηριανούς, από τους Αιγύπτιους, από τους Ρουμάνους και τους Μολδαβούς. Αλλά η θρησκεία μας έχει μια οικουμενικότητα εδώ. Και δεν αντιμετωπίζει τα προσφυγικά και μεταναστευτικά προβλήματα με τον τρόπο που θα τα αντιμετώπιζε ένα κράτος, το οποίο είναι ανάδελφο, όπως είχε πει παλιότερα ένας εκλεκτός Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας. Εμείς πρέπει να υπερβούμε την έννοια του ανάδελφου, να πάμε στην έννοια του οικουμενικού, κι εδώ η δική μας θρησκεία μπορεί να παίξει έναν πολύ ουσιαστικό ρόλο.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ*

Οι προκλήσεις της Ορθόδοξης Εκκλησίας από την πανδημία

Καλημέρα από την Βοστώνη. Θέλω να ευχαριστήσω τους διοργανωτές της σημερινής διαδικτυακής συνάντησης και να συγχαρώ θερμά το CEMES, τον κ. Βασιλειάδη, τον κ. Δημητριάδη, και την κ. Παπαγεωργίου για τον καταπληκτικό συλλογικό τόμο «Η Εκκλησία σε Περίοδο Πανδημίας». Όταν ανακάλυψα τον τόμο στο διαδίκτυο, αμέσως επικοινωνήσα με τον κύριο Βασιλειάδη να εκφράσω την ευχαρίστηση για την πλούσια, γόνιμη προσφορά στο επείγον υπαρξιακό θέμα του τόμου—δηλαδή, πώς η Εκκλησία μπορεί να ανταποκριθεί στις πολυδιάστατες και σε συνδυασμό με τις ανάγκες του ποιμνίου και της ευρύτερης κοινωνίας σε τούτο το μοναδικό για την εποχή μας φαινόμενο της πανδημίας COVID-19.

Δεν είμαι εξειδικευμένη στο θέμα—δεν είμαι δηλαδή τόσο σχετική με το αντικείμενο αφού δεν είμαι θεολόγος και δεν δουλεύω στο χώρο της δημόσιας υγείας. Είμαι πολιτική επιστήμονας, αλλά θα ήθελα να κάνω πέντε βασικές παρατηρήσεις όσον αφορά στην ανταπόκριση της Εκκλησίας στην πανδημία. Οι παρατηρήσεις μου προέρχονται κυρίως από την εμπειρία μου στην τοπική Εκκλησία της κοινότητάς μου εδώ στην Αμερική, η οποία ανήκει στην Ελληνορθόδοξη Αρχιεπισκοπή, αλλά πιστεύω ότι έχουν κάποια γενική σημασία για την Εκκλησία σαν παγκόσμια οντότητα.

* Η ΕΛΙΣΣΑΒΕΤ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ είναι καθηγήτρια στην Σχολή Νομικής και Διπλωματίας του Fletcher στο Πανεπιστήμιο Tufts, όπου είναι Διευθύντρια της Σχολής της πρωτοβουλίας για τη Θρησκεία, το Νόμο και τη Διπλωματία. Είναι Συμπρόεδρος του θεσμού “Religions for Peace” και υπηρέτησε ως σύμβουλος σε θέματα διπλωματίας στην Επιτροπή Διεθνούς Θρησκευτικής Ελευθερίας των ΗΠΑ (2004-2012). Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα εστιάζονται στη γεωπολιτική και τη θρησκεία, την πολιτιστική κληρονομιά και τη θρησκευτική ελευθερία, και την Ορθοδοξία και τον διακρατικό πλουραλισμό.

Διαβάζοντας το συλλογικό τόμο, και παρακολουθώντας της εξελίξεις στην Εκκλησία της Ελλάδος (π.χ. την πρόσφατη συνέντευξη του Μητροπολίτη Αλεξανδρουπόλεως για την λανθασμένη ανταπόκριση της Εκκλησίας στην πανδημία, τους πρόσφατους θανάτους διαφόρων Σέρβων ιεραρχών από κορονοϊό λόγω της άρνησης να φοράνε μάσκες, το πρόσφατο άρθρο των *New York Times* για τις κοινωνικές επιπτώσεις της στάσης των Ορθοδόξων Εκκλησιών στην πανδημία, κλπ.) είναι σαφέστατο ότι ο κορονοϊός αναγκάζει την Εκκλησία όχι μόνο να βρεθεί αντιμέτωπη σε μια τεράστια πρόκληση ζωτικής σημασίας, αλλά την αναγκάζει να βρει τους τρόπους να εκφράσει, να εξηγήσει, και να ορίσει το θεολογικό υπόβαθρο στις πρακτικές αντιδράσεις απέναντι στην πανδημία.

Τελειώνοντας εδώ με τα εισαγωγικά μου σχόλια που βασίζονται στους προβληματισμούς που έθεσε ο συλλογικός τόμος και η γενικότερη κατάσταση περίπου 9 μήνες μετά το πρώτο lockdown της πανδημίας, θέλω να τονίσω ακόμα δύο πράγματα. Καταρχήν για το συλλογικό τόμο «*Εκκλησία και Πανδημία*», το θεωρώ αναγκαίο και απαραίτητο να το διαβάσει όχι μόνο κάθε Ορθόδοξος Χριστιανός, αλλά όλοι γενικότερα. Οι προβληματισμοί του τόμου μας βοηθάν να αναλύσουμε κάτω από ένα εποικοδομητικό κριτικό πρίσμα, το τί σημαίνει θεολογία, όχι μια άποψη θεωρητική, με «ξύλινη» γλώσσα, και αφηρημένη έννοια αλλά κάτι ζωντανό και μεταμορφωτικό. Κατά δεύτερον, θέλω να προτείνω, και το υπογραμμίζω αυτό, ότι η τραγωδία της πανδημίας είναι μια τεράστια ευκαιρία για την Εκκλησία για μια αναγέννηση στο νόημα της Εκκλησίας, για μια αναθεώρηση του τί πραγματικά σήμαινε Εκκλησία στο παρελθόν.

Η Αμερικανική παροιμία που λέει «when life gives you lemons, make lemonade» (όταν η ζωή σου δίνει λεμόνια, φτιάχνεις λεμονάδα) πρέπει να είναι το σύνθημα για την Εκκλησία. Η πανδημία μας έχει δώσει τα πιο ξινά λεμόνια, και η ευθύνη της Εκκλησίας είναι να κάνει μια γλυκιά λεμονάδα — με την παρηγοριά, την καθοδήγηση, την ταπεινοφροσύνη, και την

τόλμη με την οποία θα ανταποκριθεί. Έχω πέντε βασικές παραιτήσεις που θέλω να μοιραστώ μαζί σας. (Λόγω του σύνθετου και εξειδικευμένου λεξιλογίου προσπαθήσαμε να αποδώσουμε στα ελληνικά τα σημεία εκείνα της παρουσιάσής της κ. Προδρόμου στα οποία χρησιμοποίησε την αγγλική γλώσσα).

Από την εμπειρία της Αμερικής, ποια είναι τα βασικά συμπεράσματα στους εννέα μήνες της πανδημίας:

1. Χρόνος αντίδρασης (Reaction time). Η πανδημία ήταν κάτι που αναζήτησε μια άμεση, οργανωμένη, δημιουργική και καινοτόμο απάντηση. Αλλά η Εκκλησία δεν ήταν καθόλου έτοιμη. Θα μπορούσε να ισχυρισθεί κανείς, και δικαίως, ότι όλος ο κόσμος και όλη η Αμερική δεν ήταν έτοιμη (ειδικά εδώ στην Αμερική με μια πολιτική ηγεσία η οποία χαρακτηριζόταν από μια πλήρη άρνηση της πραγματικότητας). Αλλά αφού υπήρχαν τόσες ενδείξεις για το τί γινόταν, η Εκκλησία λειτουργούσε με πολύ αργούς ρυθμούς, στην οργάνωση, στην προετοιμασία του ποιμνίου, και στον τεχνολογικό σχεδιασμό της ψηφιακής εκκλησιολογικής πραγματικότητας που μας περίμενε. Αυτός ο αργός ρυθμός έφερε, και συνεχίζει να φέρνει, μια σειρά από ελλείμματα, αλλά έχει ανοίξει δρόμους για εφευρέσεις και καινοτομίες, και έχει προκαλέσει μια κατανόηση της ανάγκης για απαντήσεις σε πραγματικό χρόνο. Η Εκκλησία αρχίζει και καταλαβαίνει ότι, παρόλη την ανάγκη για θεολογική ενότητα με βάση τον τρόπο που αντιδρά, πρέπει να κατανοήσει τις τοπικές συνθήκες και συνεπώς να δείξει ευελιξία στην προσαρμογή σε αυτές τις συνθήκες. Και βλέπουμε στους εννέα μήνες μια βελτίωση στην ταχύτητα του ρυθμού με την οποία ανταποκρίνεται. Αυτό βεβαίως θέλει και τόλμη στην κορυφή της εκκλησιαστικής ηγεσίας και ευτυχώς αυτήν την έχουμε στην Αμερική. Κλείνοντας την πρώτη παρατήρηση, θα έλεγα ότι η ικανότητα της Εκκλησίας απαιτεί και μια ευαισθησία στην ιστορία— η πανδημία έχει αναγκάσει την Εκκλησία να ψάχνει να αναζητεί από την ίδια την ιστορία της παραδείγματα και μοντέλα

που αφορούν στην σημερινή κατάσταση. Ο κορονοϊός δεν είναι η πρώτη—και ούτε θα είναι και η τελευταία—παγκόσμια πανδημία, και η Εκκλησία έχει πρακτικά παραδείγματα στην ιστορία της από τα οποία μπορεί να αντλεί πληροφορίες για να βοηθήσει και το ποίμνιο και την ευρύτερη κοινωνία.

2. Σχέση Εκκλησίας- ψηφιακού κόσμου (Digital-Ecclesial Relationship). Η πανδημία έχει υπογραμμίσει το γεγονός ότι πρέπει να αναλύσουμε την καινούργια εκκλησιολογική πραγματικότητα που προέρχεται από τους συνεχιζόμενους περιορισμούς, λόγω της προστασίας της δημόσιας υγείας, που μας κρατάνε σε απόσταση. Η αλλαγή προς την κατεύθυνση μιας ψηφιακής εκκλησιολογικής εμπειρίας μάλλον θα συνεχισθεί για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, και πρόκειται να επιδράσει άμεσα όλο το εκκλησίασμα. Βεβαίως, η προσαρμογή στην ψηφιακή εκκλησιολογική εμπειρία έχει προκαλέσει μεγάλες, οδυνηρές, περίπλοκες και ποικιλόμορφες αντιδράσεις από όλα τα στρώματα της Εκκλησίας. Δυστυχώς, η συζήτηση για ψηφιακή λατρεία έχει εκφραστεί πολύ συχνά με όρους κοσμικούς και αναφορές σε πολιτικά δικαιώματα (προφανώς, υποστηρίζω την οικουμενικότητα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ειδικά της θρησκευτικής ελευθερίας, έχοντας αφιερώσει την ακαδημαϊκή και διπλωματική μου ζωή σε αυτά). Πιο απλά, η πολιτικοποίηση και κομματικοποίηση ενός θέματος που πρέπει να μελετηθεί με θεολογικούς όρους και τρόπους έχει βλάψει την πνευματική ζωή και τις δυνατότητες της Εκκλησίας. Και η επίλυση οδυνηρών και διαπροσωπικών τριβών απαιτεί τόλμη από την ιεραρχία και ωριμότητα αλλά και καθοδήγηση από τους ιερείς. Μέχρι στιγμής, η αλλαγή σε μια ψηφιακή εκκλησιολογική πραγματικότητα έχει προκαλέσει αντιδράσεις που χαρακτηρίζονται από έναν αμυντικό θα λέγαμε τόνο. Αλλά, εδώ, η Εκκλησία έχει άμεση και κολοσσιαία ευκαιρία να κάνει «λεμονάδα από λεμόνια». Διότι με την τεχνολογία μπορεί να αγγίξει ένα εκκλησίασμα που ξεπερνά φυσικούς περιορισμούς και όρια και να φέρει το λόγο του Ευαγγελίου σε όποιον

βρίσκεται μπροστά σε μια οθόνη. Η Εκκλησία έχει την ευκαιρία για μια αναγέννηση του τρόπου που μεταφέρει το μήνυμα του Χριστού στο ποίμνιο. Η πανδημία είναι μια ευκαιρία για μια ευαγγελική ανανέωση της τεχνολογίας που χρησιμοποιείται με φρόνηση και σύνεση η οποία έχει τη βάση της σε ορθόδοξες αρχές και πρακτικές προσαρμογής. Ήδη έχουμε υιοθετήσει την τεχνολογία στον εκκλησιαστικό κόσμο: ανάγνωση των Καινοδιαθηκικών Επιστολών και του Ευαγγελίου με iPads κατά τη διάρκεια των ακολουθιών, κινητά τηλέφωνα στα μοναστήρια, ιστοσελίδες και blogs και τηλεοπτικά κανάλια, κλπ, αλλά εδώ αντιμετωπίζουμε κάτι πολύ διαφορετικό: μια εκκλησιολογική και ευχαριστιακή εμπειρία σε ψηφιακή μορφή. Δεν μπορούμε να ξέρουμε ποιες θα είναι οι μακροπρόθεσμες επιπτώσεις και συνέπειες των ψηφιακών εξελίξεων που βιώνουμε σήμερα λόγω του κορονοϊού. Αλλά είμαι σίγουρη ότι αυτή η προσωρινή αλλαγή ανοίγει πιθανότητες για την Εκκλησία — για έναν επαναευαγγελισμό ενός εκκλησιάσματος που ζει μέσα σε μια κοινωνία που χαρακτηρίζεται από θρησκευτικό πλουραλισμό με χαρακτήρα συναγωνισμού. Και η τεχνολογική και ψηφιακή πραγματικότητα είναι ένας τρόπος να μειώσουμε την φυσική απόσταση με αμεσότητα που μπορεί να φέρει μεγάλη παρηγοριά και αγάπη στον κόσμο. Βεβαίως, το θεολογικό ερώτημα - *αν μπορούμε να έχουμε ευχαριστιακή ολοκλήρωση και ενότητα χωρίς να συμμετέχουμε στην Θεία Ευχαριστία* - αποτελεί ένα πολύ σύνθετο θεολογικό ζήτημα. Σίγουρα η απάντηση δεν πρέπει να εμπεριέχει μια αμυντική στάση και δεν πρόκειται για μια αντίδραση θρησκόληπτη και φονταμενταλιστική. Η ψηφιακή-εκκλησιαστική σχέση θα είναι μαζί μας καθ' όλη τη διάρκεια της πανδημίας αλλά και μετά από αυτή, οπότε πρέπει να προσέξουμε την ισότιμη σχέση της χρήσης της τεχνολογίας με τη μακραίωνη ιστορία μας, για να μην χάσουμε αυτήν την τεράστια ευκαιρία, που θα βασίζεται στην προσευχή και τη σοφία της χάριτος, («για να φτιάξουμε δηλαδή λεμονάδα από λεμόνια»).

3. Η σχέση πίστης- επιστήμης και η ανακάλυψη της Ορθόδοξης Ιστορίας (Faith-Science Relationship & Discovery of Orthodox history). Συνεχίζοντας και συσχετίζοντας το σκεπτικό μου με την προηγούμενη παρατήρηση, θεωρώ επείγουσα την ανάγκη για ανάπτυξη της γνώσης μας για την Ορθόδοξη ιστορία. Εδώ πάλι η πανδημία ανοίγει νέους ορίζοντες στην Εκκλησία για να μάθει το ποίμνιο μια πλούσια ιστορία στην οποία η Εκκλησία έβλεπε και συνέβαλε στην συνεργασία και την συνέργεια μεταξύ πίστης και επιστήμης. Η λανθασμένη εικόνα που δυστυχώς έχουν πολλά άτομα στους κόλπους της Εκκλησίας — σε όλα τα στρώματα — για μια αντίθετη σχέση μεταξύ πίστης και επιστήμης — είχε άμεσες επιπτώσεις στην αντιμετώπιση της πανδημίας. Και αυτό πρέπει να διορθωθεί αναμφίβολα με καθοδήγηση από την ιεραρχία και ειδικά από τους ιερείς και με την συνεχή συμμετοχή πολλών Ορθόδοξων επιστημόνων στην ιατρική και στο χώρο της δημόσιας υγείας. Τα νοσοκομεία και τα πανεπιστημιακά ιδρύματα έχουν τις ρίζες τους στο Βυζάντιο και αυτό αποδεικνύει την πολυαιώνια σχέση μεταξύ εκκλησίας και επιστήμης, πίστης και επιστήμης. Αλλά οι περισσότεροι Ορθόδοξοι Χριστιανοί στο Δυτικό κόσμο (η ίδια η Δύση) δεν γνωρίζουν την ιστορία τους (θα τολμούσα να πω ότι ίσως εμείς οι Ορθόδοξοι δεν εκτιμούμε τον πλούτο της Ορθόδοξης ιστορίας και παράδοσης). Και έτσι αντιμετωπίζουμε μια σουρεαλιστική κατάσταση σύμφωνα με την οποία πολλοί Ορθόδοξοι (ποιμνιο και ιερείς, ακόμα και ιεράρχες) αρνούνται τα τηρήσουν τα μέτρα προστασίας που είναι απαραίτητα για να προστατευτούμε από τη διάδοση της πανδημίας του κορονοϊού. Αρνούνται, λοιπόν, να φοράνε μάσκες στις ελάχιστες περιπτώσεις στις οποίες μπορούν να βρεθούν μέσα στη Εκκλησία — για λειτουργία, για γάμους, για βαφτίσια και για κηδείες, αρνούνται να κρατάνε αποστάσεις και δυστυχώς κατακρίνουν την επιστήμη την οποία θεωρούν εχθρό της πίστης. Με αυτό τον τρόπο βέβαια κατανοούν την Ορθόδοξη πίστη και λατρεία σαν μαγεία. Αυτή η φονταμενταλιστική προσέγγιση και αντίληψη γίνεται ακόμα πιο

ακραία αφού συχνά συνδυάζεται με μια εκκοσμικευμένη πολιτική ιδεολογία. Αυτό το φαινόμενο δεν έχει απολύτως καμία σχέση με την Ορθόδοξη θεολογία και αγνοεί τελείως αυτό που πιστεύουμε— ότι δηλαδή κάθε άνθρωπος είναι πλασμένος κατ’ εικόνα και καθ’ ομοίωση του Θεού και ότι αποτελεί πνευματική και θεολογική μας ευθύνη να προστατέψουμε τον συνάνθρωπό μας με την εφαρμογή των μέτρων της μάσκας και της κοινωνικής απόστασης. Διαφορετικά, αγνοούμε την πλούσια ιστορία στην οποία η Εκκλησία ήταν πηγή, συνεργάτης και προστάτιδα της επιστήμης. Οπότε εδώ η Εκκλησία έχει τεράστια ευκαιρία και ευθύνη να εκπαιδεύσει το ποίμνιο της — και έτσι να καταπολεμήσει τον ιό του κορονοϊού, του φονταμενταλισμού και του εξτρεμισμού, «να φτιάξει λεμονάδα από λεμόνια».

4. Θρησκευτικός αλφαριθμητισμός ή κατήχηση (Religious literacy or catechesis). Η προηγούμενη παρατήρηση έχει υπογραμμίσει την ανάγκη για μια καινούργια μορφή κατήχησης. Με ποιον τρόπο μπορούν οι πιστοί μας να κατανοήσουν αυτήν την πραγματικότητα; Η χρήση μάσκας και η κοινωνική απόσταση είναι θεολογική ευθύνη και όχι απλώς ευθύνη για τη δημόσια υγεία. Όλη η συζήτηση για το θέμα της λαβίδας για την Θεία Κοινωνία, που εκφράστηκε με τους πιο ακραίους και φονταμενταλιστικούς τρόπους, δείχνει την πλήρη έλλειψη γνώσης της Ορθόδοξης ιστορίας, μια αδυναμία στην κατήχηση— και αυτό σχετίζεται με την προηγούμενη παρατήρηση για την σχέση μεταξύ πίστης και επιστήμης. Είναι σαφές ότι δεν γνωρίζουμε την ίδια την πίστη μας, και η έλλειψη γνώσης μεγαλώνει την αίσθηση της πνευματικής μοναξιάς που αισθάνεται ο κόσμος. Εδώ και πάλι, η πανδημία δίνει μια ευκαιρία στην Εκκλησία για αυτοκριτική — για την γενική βελτίωση της κατήχησης του ποιμνίου καθώς επίσης για μια ανανέωση στην εκπαιδευτική εμπειρία και αγωγή των ιερέων. Εδώ η τεχνολογία και τα ψηφιακά προγράμματα θα μπορούσαν να βοηθήσουν παρά πολύ με καινοτομίες στην μετάδοση της κατήχησης. Όπως ανέφερα πολλές φορές στην παρέμβασή μου

«να φτιάξει λεμονάδα από λεμόνια». Μια ευκαιρία να αλλάξουμε την έννοια και την πράξη της θεολογίας, με μια κατήχηση που θα συμπεριλαμβάνει πνευματικές, θεολογικές, τεχνολογικές, επιστημονικές, και πρακτικές γνώσεις.

5. Η τελευταία παρατήρηση είναι επίσης βασική. Πιστεύω ότι η πανδημία απαιτεί κριτικό προβληματισμό για το τι σημαίνει να είμαστε Εκκλησία και πώς βιώνουμε αυτό που ονομάζουμε Εκκλησία. Ειδικά στην Αμερική, οι περιορισμοί στην συγκέντρωση δημιούργησαν όλες τις αναφερόμενες αλλαγές πνευματικής, ευχαριστιακής, και λατρευτικής μορφής. Όλες οι δραστηριότητες που χρησιμοποιούμε για να διατηρήσουμε τα οικονομικά των ενοριών μας - εκδηλώσεις ομιλητών και διαλέξεις, έρανοι και φεστιβάλ τροφίμων - είχαν ως αποτέλεσμα μια τεράστια μείωση του εισοδήματος στις ενορίες. Επιπλέον οι άνθρωποι υποφέρουν οικονομικά, χάνουν τις δουλειές τους, αντιμετωπίζουν ιατρικά έξοδα και αφού δεν έρχονται στην εκκλησία, έχουν μειώσει τις χρηματικές συνεισφορές τους. Η πανδημία έχει αποκαλύψει το οικονομικό μοντέλο που κυριαρχεί στην Εκκλησία. Η ιδιαιτερότητα της Αμερικής μπορεί να εξηγεί εν μέρει την υιοθέτηση (ασυνείδητα θα έλεγα) ενός οικονομικού, και πιο συγκεκριμένα χρηματοπιστωτικού μοντέλου (an economic and financialized model). Αλλά πιστεύω ότι είναι παγκόσμιο φαινόμενο αυτό που συμβαίνει στην Εκκλησία, τουλάχιστον σε χώρες οικονομικά ανεπτυγμένες. Αυτό το οικονομικό και χρηματοπιστωτικό μοντέλο δεν είναι βιώσιμο. Η πανδημία το κατέστησε σαφές. Και η πανδημία έδειξε επίσης ότι το οικονομικό μοντέλο δεν είναι ένα Χριστοκεντρικό, ιεραποστολικό, ευαγγελικό μοντέλο.

Δυστυχώς πολλές ενορίες ήδη υποφέρουν από τις οικονομίες συνέπειες της πανδημίας, και είναι αναπόφευκτο ότι θα χειροτερέψουν τα πράγματα όσο συνεχίζει η πανδημία. Ίσως χρειαστεί να κλείσουν ναοί να ενοποιηθούν ενορίες, μια υπαρκτά οδυνηρή πιθανότητα. Αλλά μέσα σε αυτές τις οδυνηρές και δύσκολες συνθήκες, η Εκκλησία έχει την μεγάλη

ευκαιρία για μια ουσιαστική διόρθωση αυτού του μοντέλου. Να απορρίψει το οικονομικό και να ανακαλύψει το Χριστοκεντρικό, ευχαριστιακό, σωτηριολογικό μοντέλο. Ήδη έχει αρχίσει η συζήτηση σε όλα τα επίπεδα της Εκκλησίας. Χρειάζεται ωριμότητα, θυσία, ειλικρίνεια, με τη βοήθεια των ειδικών σε πολλούς τομείς και μια τολμηρή ηγεσία που ήδη παρατηρούμε. Μη τέτοια αναστροφή θα αλλάξει το τί κατανοούμε όταν λέμε Εκκλησία και θα είναι η πιο γλυκιά λεμονάδα που μπορεί να φτιαχτεί από τα λεμόνια που μας φόρτωσε η πανδημία. Ευχαριστώ.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΛΑΡΕΝΤΖΑΚΗΣ*

Η Εκκλησία στην πανδημία του κορωνοϊού και δυνατότητες νέων ευκαιριών

Η πανδημία αυτή αφορά όλους τούς ανθρώπους και όχι μόνον την Ελλάδα. Έτσι πρέπει να βλέπομε και εμείς την καθολικότητα και ισότητα στον πλανήτη μας. Η Πανορθόδοξη Σύνοδος της Κρήτης το 2016 τόνισε: *«Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ὁμολογεῖ ὅτι ἕκαστος ἄνθρωπος, ἀνεξαρτήτως χρώματος, θρησκείας, φυλῆς, φύλου, ἐθνικότητος, γλώσσης, ἔχει δημιουργηθῆ κατ' εἰκόνα καί καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ καί ἀπολαμβάνει ἴσα δικαιώματα ἐν τῇ κοινωνίᾳ.»* Δεν είναι δυνατόν να ισχυριζόμαστε ότι μόνον εμείς υπάρχομε και πάσχομε, ότι μόνον ἡ Εκκλησία μας ἔχει προβλήματα. Η κρίση αφορά ὅλες τις Εκκλησίες, ὅλες τις Θρησκείες τους πιστούς, και τους ἀπιστους σέ ὅλο τον κόσμο. Δημιουργεῖ σύγχυση και φανατισμό στους πιστούς ο ἰσχυρισμός ὅτι διώκεται ἡ Εκκλησία μας. Δεν διώκεται λοιπόν ἡ Εκκλησία μας, δεν διώκεται ἡ Ορθοδοξία μας. Δεν απορρίπτονται τα Μυστήρια. Τα μέτρα δεν εἶναι τιμωρία, ἀλλά αναγκαία προστασία για την υγεία ὄλων, για ὅλο τον κόσμο, για ὅλη την ἀνθρωπότητα. Ούτε ο ἰός εἶναι τιμωρία Θεοῦ.

Συνεχῶς ἀκούγονται διάφορες ἀπόψεις, κρίσεις και ἰσχυρισμοί σχετικά με τον Κορωνοϊό, την προέλευση, την ἀντιμετώπιση ἀπό την Εκκλησία κλπ. και διερωτᾶται κανεῖς ἀπό που προέρχονται αὐτά. Προηγουμένως ἐγίνε ἀναφορά στην ἀναγκαιότητα της τεκμηριώσεως. Πράγματι εἶναι ἀπόλυτα ἀναγκαῖα ἡ τεκμηρίωση ὄλων ὅσων λέγονται ἀπό λαϊκούς, ἀπό θεολόγους, ἀπό κληρικούς ὄλων των βαθμῶν και ἀξιωματῶν και ἀπό Ἀρχιερεῖς. Π.χ. διαδίδεται ο ἐπικίνδυνος ἰσχυρισμός ὅτι

* Ο ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΛΑΡΕΝΤΖΑΚΗΣ εἶναι Ομότιμος Καθηγητής του Πανεπιστημίου του Graz.

εντός των Ναών δεν μεταδίδονται ασθένειες, στην Εκκλησία είμαστε άτρωτοι. Ακόμη και σε κηρύγματα ακούγεται και από χείλη Αρχιερέως ότι όλα μέσα στην Εκκλησία είναι φορείς της Θείας Χάριτος και η σκόνη που πατάμε στο έδαφος της Εκκλησίας είναι φορέας των ακτίστων ενεργειών της Θείας Χάριτος. Τα μάρμαρα, οι πέτρες, τα ξύλα, τα χρώματα, όλα είναι αγιασμένα και έχουν μεταβληθεί σέ Σώμα και Αίμα Χριστού κλπ. Ισχυρισμοί που πλησιάζουν την ειδωλολατρία και ορισμένοι έχουν καταδικασθεί και από την εβδόμη Οικουμενική Σύνοδο. Απόψεις ευσεβίστικες, ζηλωτικές και φονταμενταλιστικές και επικίνδυνες διότι 1^ο δεν ανταποκρίνονται προς την ορθή πίστη, αλλά και 2^ο είναι και επικίνδυνες γιατί επηρεάζουν τούς πιστούς, που απορρίπτουν τα μέτρα και την προστασία των π.χ. με μάσκα κλπ.

Η επίσημη Εκκλησία πρέπει να επιληφθεί του προβλήματος, να εξετάσει και να κρίνει όλους αυτούς τους ισχυρισμούς. Δεν επιτρέπεται η σιωπή και η ανοχή.

52

Η κρίση πού διέρχεται σήμερα η ανθρωπότητα και πού αφορά και την Εκκλησία μας αποτελεί νέο σταθμό στην ιστορία της, Πάντα η Εκκλησία όλες τις εποχές στα νέα προβλήματα ζητούσε και έβρισκε νέες λύσεις και κατοχυρωνόταν και με αποφάσεις των Οικουμενικών Συνόδων για να υπηρετήσει τον άνθρωπο.

Οι μεγάλοι Πατέρες ποτέ δεν φοβήθηκαν τον διάλογο με τις επιστήμες, χρησιμοποιούσαν και την μέθοδο και την γλώσσα των για να γίνουν κατανοητοί ακόμα και στην θεολογία της πίστεως στην Αγία Τριάδα.

Και σήμερα πρέπει να πράξομε το ίδιο με τις επιστήμες, και συγκεκριμένα και με την ιατρική επιστήμη. Πρέπει να είμαστε ευγνώμονες διότι ο Θεός μας έδωσε την λογική, μας έδωσε τους επιστήμονες, τούς γιατρούς και όλους εκείνους, που αγωνίζονται στην πρώτη γραμμή για να σώσουν τους ανθρώπους και πρέπει να τους ευγνωμονούμε και να τους ευχαριστούμε.

Είναι ανάγκη γενικότερα να μιλήσομε την γλώσσα της εποχής για να γίνομε και καταληπτοί και να υπηρετήσομε τον άνθρωπο.

Ο Χριστός, ο Υιός του Θεού, έγινε άνθρωπος για να υπηρετήσει τον άνθρωπο.

Είναι ανάγκη και η θεολογία μας να ασχοληθεί περισσότερο και με τα υπαρξιακά προβλήματα των ανθρώπων. Οι θεολόγοι προσπάθησαν να δημιουργήσουν μια επιστημονική θεολογία και απομακρύνθηκαν δυστυχώς από τον άνθρωπο και τα προβλήματά του.

Θεία Λειτουργία και Θεία Κοινωνία: η πίστη μας στο Μυστήριο του Σώματος και του Αίματος του Χριστού είναι αδιαπραγμάτευτη. Όμως ο τρόπος της μεταδόσεως της Θείας Κοινωνίας έχει μια ιστορική εξέλιξη. Δεν είναι ιστορική πραγματικότητα ότι δύο χιλιάδες χρόνια συνεχώς χρησιμοποιείτο η λαβίδα, το κοχλιάριο. Χίλια χρόνια περίπου δεν χρησιμοποιείτο η Λαβίδα, η οποία άρχισε να χρησιμοποιείται την δεύτερη χιλιετία. Κανείς δεν αρνείται το Μυστήριο, αλλά πολλοί συγχέουν το Μυστήριο με την λειτουργική πράξη στην πολύμορφη ιστορική της εξέλιξη.

Είμαι βέβαιος ότι η Εκκλησία μπορεί να εξετάσει το θέμα της λειτουργικής ζωής γενικότερα, αλλά και του τρόπου της μεταδόσεως της Θείας Κοινωνίας και να αποφασίσει για τον καταλληλότερο τρόπο, εφόσον θεωρηθεί αναγκαίο και για την προστασία των ανθρώπων.

ΔΕΥΤΕΡΟΛΟΓΙΑ ΚΑΘ. Η. ΜΟΣΙΑΛΟΥ*

1. Αν μπορώ να πω κάτι, αναφορικά με την μάσκα, στην ΝΑ Ασία έχουν πολύ μεγάλη πολιτιστική εμπειρία λοιμωδών νοσημάτων, και στην Ταϊβάν και στη Ιαπωνία και στην Κορέα. Δυστυχώς στην Ελλάδα δαιμονοποιήθηκε η μάσκα, ίσως γιατί δεν ήταν στη δική μας κουλτούρα.

2. Σχετικά με το εμβόλιο, δεν το κάνει κανείς και ξεμπερδεύει, υπάρχουν δύο δόσεις. Για το πρώτο εμβόλιο που θα έρθει στην χώρα μας το μεσοδιάστημα μεταξύ της πρώτης και της δεύτερης δόσης του θα είναι τρεις εβδομάδες και για τα επόμενα τέσσερις. Ανοσία αρχίζει να υπάρχει στο μεσοδιάστημα, αλλά σίγουροι θα είμαστε μετά από μία εβδομάδα από την δεύτερη δόση, με την προϋπόθεση ότι είμαστε στο 95% αυτών που ανταποκρίθηκαν θετικά στο εμβόλιο κι όχι στο 5 ή 6% που δεν θα μας πιάσει το εμβόλιο. Επομένως απαιτείται αυτοπεριορισμός για ένα μήνα μετά την πρώτη δόση του εμβολίου.

3. Σχετικά με τον διεπιστημονικό διάλογο, απαντώντας στο ερώτημα ποιος θα κάνει το πρώτο βήμα, οφείλω να ομολογήσω πως από όλες τις θρησκείες τέτοιο βιβλίο δεν υπάρχει άλλο. Το γεγονός ότι εκδώσατε αυτό το βιβλίο είναι ένα σημαντικό βήμα. Εγώ προσωπικά έμεινα έκπληκτος όταν είδα το εύρος της θεματολογίας που καλύπτεται εκεί. Δεν υπάρχει άλλο τέτοιου είδους πουθενά.

4. Σχετικά με τις ανορθολογικές θέσεις πολιτικών και άλλων παραγόντων, μπορώ να πω ότι ο Μπόρις Τζόνσον κατ' αρχήν δεν ήταν αρνητικός σχετικά και με τις θεολογικές θέσεις, αλλά βασίστηκε σε εισηγήσεις ειδικών, οι οποίοι στο ΗΒ κάνανε λάθος στην αρχή στις εκτιμήσεις του για το εύρος της πανδημίας, αλλά

* Τα ερωτήματα κατά την επακολουθήσασα συζήτηση απευθύνονταν κυρίως στο καθ. Μόσιαλο.

και στην μεγάλη εμπιστοσύνη του ότι θα μπορούσε να διαχειριστεί ο ίδιος την κρίση, μέχρι που άλλαξε τελείως στάση, όταν και ο ίδιος προσβλήθηκε από τη νόσο, και μάλιστα με πολύ βαριά μορφή, όπως είδαμε, χρειάστηκε να νοσηλευτεί γι' αυτήν. Η περίπτωση του Τραμπ είναι διαφορετική κατά τη γνώμη μου. Είναι ένα φαινόμενο εντελώς διαφορετικό, λαϊκιστικό. Η κ. Προδρόμου μπορεί με συμπληρώσει και να το αναλύσει ακριβέστερα. Θα σας πω πως το εννοώ εγώ. Ο Τραμπ έκανε κάτι πολύ έξυπνο στην πολιτική του διαχείριση της στην κρίσεως στην αμερικανική κοινωνία. Είπε σε ένα μεγάλο μέρος της ότι είναι θύματα. Είναι θύματα της παγκοσμιοποίησης, είναι θύματα γιατί αυξάνεται διαρκώς ο πολιτικός ρόλος των Κινέζων, των Αράβων, των Ευρωπαίων, οι Αμερικανοί είναι θύματα των μεταναστών που τους παίρνουν τις δουλειές, των γυναικών που ζητούν περισσότερα δικαιώματα, των μειονοτήτων στις ΗΠΑ γιατί κι αυτοί ζητούν περισσότερα δικαιώματα. Και τελικά τι γίνεται με τους λευκούς, οι οποίοι είναι πλειοψηφία αλλά χάνουν διαρκώς δικαιώματα, γιατί όλοι οι άλλοι τους παίρνουν κάτι από αυτά που είχαν μέχρι τότε. Αυτό ήταν το αφήγημα του Τραμπ, ένα πολύ απλό αφήγημα, όπου στην ουσία θυματοποίησε αυτούς που στην ουσία δεν ήταν τα θύματα στην αμερικανική κοινωνία. Θύμα στην αμερικανική κοινωνία δεν είναι ο λευκός εύπορος που ψηφίζει τον Τραμπ. Σήμερα θύμα στην αμερικανική κοινωνία είναι ο μαύρος που του πατάει το λαιμό ο αστυνομικός και δεν δίνει μία γι' αυτό που κάνει, το οποίο δεν είναι καθόλου χριστιανική συμπεριφορά να πεθαίνει ένας άνθρωπος επειδή ένα όργανο της πολιτείας του αφαιρεί τη ζωή. Αλλά ήταν ένα πετυχημένο μήνυμα: εμείς και εσείς. Αυτοί που δεν ήταν θύματα έγιναν θύματα κι αυτοί που πραγματικά ήταν εξοστρακίστηκαν. Αυτό έγινε και με την πανδημία. Και είδατε και την στάση του Τραμπ, η οποία ήταν μια πολύ ενδιαφέρουσα στάση. Περίμεναν πολλοί ότι ο Τραμπ θα εύρισκε αφορμή, επειδή νόσησε και ο ίδιος, να κερδίσει την συμπάθεια του κόσμου. Να πουν οι Αμερικανοί πολίτες: Πω, πω, τι έγινε. Εφόσον νόσησε ο ηγέτης

μας συμπάσχουμε κι εμείς με τον ηγέτη μας. Αντίθετα, ο Τραμπ δεν ακολούθησε αυτόν τον δρόμο, δηλαδή να συμπάσχει, να μπει στην πλευρά του πάσχοντος. Γιατί η λογική του είναι ότι δεν πρέπει να πάσχουμε. Το ότι πάσχει κανείς είναι γι' αυτόν κάτι τελείως ξένο. Εκεί ακριβώς βρίσκεται και το αντιχριστιανικό στοιχείο της πολιτικής του. Ότι δηλαδή οφείλουμε να συμπαρασταθούμε ως πιστοί στον πάσχοντα. Αλλά τί είπε; Όπως σας έδωσα εγώ τη λύση, επειδή εκλέχτηκα, ότι θα απομονώσω τους Κινέζους, θα χτίσω τείχος και θα απομονώσω του Μεξικανούς, θα περιορίσω τα δικαιώματα των γυναικών, και γι' αυτό βάζω στο Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ μια ορισμένη σύνθεση για να παίρνει συγκεκριμένες αποφάσεις. Έτσι και τώρα δεν ήμουν πάσχων, αλλά αυτός που βρήκε τη λύση. Ο Τραμπ είπε ότι δεν ήμουν ποτέ άρρωστος, μου δώσαν τα φάρμακα, έγινα καλά, και θα σας φέρω τα φάρμακα, θα σας δώσω εγώ τη λύση. Εκεί βρίσκεται η ερμηνεία – αν μπορεί κανείς να βρει κάποια ερμηνεία ευρύτερη, θρησκευτική, αν βέβαια υπάρχει κάποια θρησκευτική και θεολογική ερμηνεία. Η όλη του στάση ήταν μια εξαιρετικά διχαστική στάση

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΣΧΕΣΗ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

ΠΕΤΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ*

Εκκλησία, πανδημία και η δυνατότητα επιστημολογικής προσέγγισης θεολογικής και ιατρικής επιστήμης

Το Διεθνές Ελληνικό Πανεπιστήμιο, σε συνεργασία και με τις ευλογίες του Οικουμενικού Πατριάρχου κ. κ. Βαρθολομαίου και των περισσοτέρων Ορθοδόξων Αυτοκεφάλων Εκκλησιών, θεσμοθέτησε το αγγλόφωνο μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Ορθόδοξη Οικουμενική θεολογία». Αν και το πρόγραμμα απευθυνόταν στην αρχή σε μη-Ορθοδόξους, αποφασίστηκε ότι στην παρούσα συγκυρία προέχει και η διατήρηση της ενότητας της Ορθοδοξίας στο πολύ ουσιαστικό επίπεδο της Ορθοδόξου ακαδημαϊκής θεολογίας.

Στόχος του προγράμματος είναι βέβαια η έρευνα και μελέτη της πλούσιας δισχιλιετούς παράδοσης της Εκκλησίας, *εφαρμοσμένης* όμως στις απαιτήσεις του 21^{ου} αιώνα. Και για τον λόγο αυτό έχει όχι μόνον ευρύτερη διορθόδοξη, διαχριστιανική και διαθρησκευτική στόχευση, αλλά κυρίως διεπιστημονική.

Το διδακτικό προσωπικό απαρτίζεται από το σύνολο σχεδόν των Ορθοδόξων δικαιοδοσιών και παραδόσεων, κάτι που είναι δύσκολο, αν όχι αποτρεπτικό για τα θεολογικά εκπαιδευτικά ιδρύματα των διαφόρων Αυτοκεφάλων Εκκλησιών. Όπως επίσης απαρτίζεται και από ακαδημαϊκούς άλλων χριστιανικών δογμάτων αλλά και τα επιμέρους μαθήματα άπτονται και γνωστικών αντικειμένων άλλων επιστημών. Ο Πρόεδρος του Διεθνούς προεξέτεινε τους ορίζοντες της διεπιστημονικής αυτής προσέγγισης με την πρωτοβουλία θεσμοθέτησης προγράμματος

* Ο ΠΕΤΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ είναι Ομότιμος Καθηγητής του τμήματος Θεολογίας του Α.Π.Θ., Πρόεδρος επί τιμή του CEMES και του WOCATI, και Διευθυντής του μεταπτυχιακού προγράμματος «Ορθόδοξη Οικουμενική Θεολογία» του Διεθνούς Πανεπιστημίου της Ελλάδος (IHU).

και γεωπολιτικής διάστασης, στους διδάσκοντας του οποίου εκτός του κ. Καΐση ανήκουμε ο κ. Βενιζέλος, η κ. Προδρόμου, η κ. Παπαγεωργίου, εγώ και ο κ. Δημητριάδης από τους μετέχοντες στην διπλή αυτή διαδικτυακή συντροφιά, έχοντας παράλληλα συμβάλει και στην επιστημονική του διαμόρφωση.

Ο κ. Μόσιαλος άνοιξε ακόμη περισσότερο αυτές τις προοπτικές. «Το μεγάλο πεδίο, το οποίο ανοίγει η πανδημία και το οποίο δεν μπορεί να το αποφύγει η εκκλησία και η θεολογία είναι η εξέλιξη της ιατρικής έρευνας και της ιατρικής επιστήμης σε ότι έχει να κάνει με την γενετική. Ερωτήματα τα οποία σήμερα συζητιούνται από όλους π.χ. για τα εμβόλια, την γενετική σύσταση του ιού, για τα φάρμακα, για το αν τα εμβόλια πιθανώς αλλάζουν το δικό μας DNA κλπ. δεν μπορεί η Εκκλησία και η θεολογία να αποφύγουν. Γι' αυτό και ο διάλογος θεολογίας και ιατρικής θα ήταν ένα εξαιρετικό πεδίο για μεταπτυχιακές σπουδές», κατέληγε.

Και σ' αυτή του την πρόσκληση και πρόκληση έρχεται σήμερα να ανταποκριθεί το Διεθνές Π.Ε. και το θεολογικό του πρόγραμμα. «Το πώς δηλαδή συνομιλεί η θεολογία με τις άλλες επιστήμες, πώς ανοίγεται στον διεπιστημονικό διάλογο, πώς υπάρχει έξω από τον ασφαλή χώρο της Ορθόδοξης θεολογικής προσέγγισης», , πράγμα το οποίο, όπως προανέφερα οραματίζεται και το Κέντρο Οικουμενικών Ιεραποστολικών και Περιβαλλοντικών Μελετών «Μητροπολίτης Παντελεήμων Παπαγεωργίου» (CEMES), που συνέβαλε στην επιστημονική του στελέχωση. «Και με αυτήν την έννοια, συνέχισε ο κ. Μόσιαλος, αν η Θεία Ευχαριστία είναι ένα ταυτοτικό θεολογικό χαρακτηριστικό, θα πρέπει να αναζητήσουμε πώς το κοινωνικό εύρος και τα κοινωνικά ερωτήματα που διαθέτει η Εκκλησία και η θεολογική επιστήμη δημιουργούν και μη θεολογικά ταυτοτικά χαρακτηριστικά (πολύ σημαντικά για το μέλλον και την επιβεβαίωση διεπιστημονικά της θεολογικής επιστήμης), αλλά και γιατί πολλές ιδεολογικές και ταυτοτικές τοποθετήσεις

επανοριοθετούνται πέραν του χώρου της Εκκλησίας και της θεολογίας».

Ο κ. Μόσιαλος υποστήριξε ότι οι δικές μας προσεγγίσεις λείπουν από τις δικές του, αλλά και πολλών άλλων επιστημόνων, μολονότι ο ίδιος ανήκει σε μια κατηγορία επιστημόνων που αναζητούν την διεπιστημονικότητα, που δεν κλείνονται σε ένα επιστημονικό δεδομένο, καθότι ο ίδιος έχει σπουδάσει ιατρική, οικονομικά και πολιτικές επιστήμες. Έχει δηλ. διευρύνει τα δικά μου επιστημονικά αντικείμενα, αλλά δεν συναντήθηκε ποτέ μέχρι σήμερα με την θεολογία, ποτέ σε συζητήσεις που έχουν σχέση με την ιατρική».

Αυτήν την επιστημολογική προσέγγιση θεολογίας-ιατρικής επιχειρεί η ο διάλογος που άνοιξε με διακεκριμένους παγκοσμίως επιστήμονες.

ΠΕΤΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ*

Τα βιβλικά δεδομένα περί ιατρικής επιστήμης

Το θέμα της ιατρικής επιστήμης στην Αγία Γραφή αποτελεί «σημείον ἀντιλεγόμενον...και σημείον εἰς πτώσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν», όπως διεφάνη κατά την περίοδο της πανδημίας, και όπως συνέβη και με την ιγνάτεια αναφορά στην Ευχαριστία ως «φάρμακον αθανασίας», εξαιτίας της λανθασμένης μη κριτικής ερμηνευτικής τους προσέγγισης.

Μια από τις βασικές ιδιότητες του Χριστού, του Κυρίου και «σωτήρος» ημών, αποτελεί και εκείνη του «ιατρού των ψυχών και των σωμάτων». Όχι όμως με τη έννοια των ψυχο-σωματικών ασθενειών, ή μιας εξατομικευμένης εσωτερικότητας, αλλά για να δηλωθεί η σωτηριώδης θεϊκή του ιδιότητα. Γι' αυτό και ένας από τους αρχαιότερους χριστολογικούς τίτλους ήταν και εκείνος του σωτήρος. Τα ευαγγέλια στις διηγήσεις των θαυμάτων θεραπείας του Ιησού χρησιμοποιούν τα ρήματα «ἰάσθαι», «θεραπεύειν» και «σώζεσθαι» σχεδόν ως ταυτόσημα. Ο Χριστός «διῆλθεν ἐνεργετῶν καὶ ἰώμενος πάντας».

Η «θεραπευτική» ιδιότητα του Χριστού ήταν από τις κυρίαρχες. όπως ακριβώς περιγράφεται στην Π.Δ. και εκείνη του Θεού Πατρός στην σχέση του με τον περιούσιο λαό του. Στην περίφημη μεσσιανική αναφορά, με την οποία αρχίζει την αποστολή ο Χριστός, στην Π.Δ. και συγκεκριμένα στην προφητεία του Ησαΐα βασίζεται: «Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὗ

* Ο ΠΕΤΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ είναι Ομότιμος Καθηγητής του τμήματος Θεολογίας του Α.Π.Θ., Πρόεδρος επί τιμή του CEMES και του WOCATI, και Διευθνή του μεταπτυχιακού προγράμματος «Ορθόδοξη Οικουμενική Θεολογία» του Διεθνούς Πανεπιστημίου της Ελλάδος (IHU).

*εἵνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, **ἰάσασθαι** τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κηρῶσαι αἰχμαλώτους ἄφεςιν καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, καλέσαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτόν».*

Στα παλαιότερα τμήματα της Π.Δ. οποιοσδήποτε επιχειρούσε με ανθρώπινες δυνάμεις να θεραπεύσει ασθένειες θεωρείτο ότι οικειοποιείται θεϊκές ιδιότητες και χαρακτηρίζονταν ως κατεχόμενος από δαιμονικές δυνάμεις.

Από την εποχή όμως της Σοφιολογικής γραμματείας, την εποχή δηλαδή της όσμωσης του Ιουδαϊσμού με τον Ελληνισμό, ο ισραηλίτης μπορούσε πλέον να προσεύχεται, ώστε να πέσει στα χέρια κάποιου «ιατρού», όχι πλέον εκλαμβάνοντάς τον ως δαιμονισμένο ή τσαρλατάνο, αλλά επειδή ο Θεός του έδωσε τη γνώση και τη δυνατότητα να χρησιμοποιεί φυσικά στοιχεία προκειμένου να προσφέρει στους συνανθρώπους του θεραπεία. *«Τίμα ἰατρὸν...», γράφει η Σοφ. Σειράχ, καὶ γὰρ αὐτὸν ἔκτισε Κύριος» (Να αποδίδεις στο γιατρό τις τιμές που του ανήκουν, γιατί ο Κύριος τον έχει ορίσει στο λειτούργημά του). Και συνεχίζει «Κύριος ἔκτισεν ἐκ γῆς φάρμακα...καὶ γὰρ αὐτοὶ (ἰατροί) Κυρίου δεηθήσονται ἵνα εὐδοῶσῃ αὐτοῖς (ἄνθρωποις).*

Αυτήν ακριβώς την εξέλιξη της παλαιοδιαθηκικής αποτίμησης της ιατρικής επιστήμης συνεχίζει και η Κ.Δ. Πρώτα και κύρια με την αναγνώριση του έργου των ιατρών, αφού επίσημα στην προς Κολοσσαείς ονομάζεται ο «Λουκάς ο **ιατρός** ο αγαπητός» (Κολ 4:14), ενώ χρησιμοποιείται και για τον ίδιο τον Χριστό ο όρος «ιατρός» (*οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ (του Ιησού δηλαδή), ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες*)

Ο Ιησούς εμφανίζεται με τις θεραπευτικές ιδιότητες του ίδιου του Θεού, αυτές όμως σαφώς προσδιορίζονται από την ολιστική κατανόηση των Προφητών, και ιδίως του Ησαΐα, όπου η ίαση συνδέεται με την μεσσιανική και εσχολογική εκπλήρωση του Ιωβηλαίου, ενός θεσμού που στην Π.Δ. είχε σαφείς κοινωνικές διαστάσεις: της συλλογικής δηλαδή απελευθέρωσης των ανθρώπων από την υποταγή στις άδικες δομές της κοινωνίας και

τη θεραπεία του ανθρώπινου γένους, τόσο από την εσωτερική ασθένεια, όσο και από την εξωτερική δουλεία. Σε όλη την ευαγγελική παράδοση ο Χριστός παρουσιάζεται να δίνει προτεραιότητα στην ανθρώπινη υγεία, και γενικά στην αποκατάσταση της ακεραιότητας της δημιουργίας του Θεού. Πάνω σ' αυτήν την ολιστική κατανόηση διατύπωσε και η Εκκλησία την αντίληψή της περί *σωτηρίας* και την αυθεντική κατανόηση της *μυστηριολογίας* της.

Οι θεραπείες του Ιησού, μάλιστα δεν εκδηλώνονται μόνο στον περιούσιο εβραϊκό λαό, αλλά και στους εθνικούς (περίπτωση της Συροφοινίκισσας και του εκατόνταρχου). Είναι, μάλιστα, ενδεικτική η πίστη του εκατόνταρχου, κι' αυτό μάλιστα σε αντίθεση με την έλλειψη πίστεως των Ιουδαίων.

Συμπερασματικά λοιπόν, η κριτική ερμηνευτική προσέγγιση της Βίβλου, πέραν του ότι θεωρεί την ιατρική επιστήμη ως θεϊκή δωρεά, εκλαμβάνει και την ίαση ολιστικά, με την αποκατάσταση της συνολικής ελευθερίας των ανθρώπων, της ειρήνης, της δικαιοσύνης και της κατάργησης των άδικων δομών (οικονομικών, πολιτικών κλπ.) της κοινωνίας. Δεν έχει με άλλα λόγια μόνον ατομικό, αλλά και συλλογικό, εκκλησιολογικό, και κατ' επέκταση κοινωνικό χαρακτήρα.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ*

Οι Τρεις Ιεράρχες και η ιατρική επιστήμη

Για τους Τρεις Ιεράρχες ορισμένα πράγματα έχουν γίνει λίγο-πολύ γνωστά: οι διαχρονικής αξίας παιδαγωγικές τους απόψεις, οι θέσεις τους για τα κοινωνικά και πολιτικά αδιέξοδα, η επιστημονική τους συγκρότηση, η διακονία τους στο συνάνθρωπο, οι φιλοσοφικές τους γνώσεις, η ρητορική τους δεινότητα κλπ.

Ένας από τους τομείς του έργου τους που δεν έχει αναδειχθεί είναι η σχέση τους με την ιατρική. Οι σπουδές τους, οι γνώσεις και η προσφορά στην ιατρική επιστήμη καθώς επίσης η συμβολή τους στη δημιουργία ενός δημόσιου συστήματος υγείας στις περιοχές που έδρασαν είναι άγνωστες στο ευρύ κοινό. Μπορεί ακόμη και οι θεολόγοι και οι ιερείς να αγνοούμε πολλά σχετικά με αυτό το ζήτημα, όμως οι αναφορές στους Τρεις Ιεράρχες αλλά και σε άλλους Πατέρες της Εκκλησίας από επιστήμονες της Ιστορίας της Ιατρικής, Έλληνες και ξένους, είναι πολλές και αξιόλογες.

Σπουδές στην Ιατρική.

Οι πληροφορίες μας λένε ότι τον 4^ο αιώνα λειτουργούσαν μόνο δύο κατ' εξοχήν ιατρικές σχολές, μια στην Τύρο και μία στην Αλεξάνδρεια. Η Ιατρική ως επιστήμη στις περισσότερες περιπτώσεις είχε ενσωματωθεί στο πρόγραμμα σπουδών των σχολών ρητορικής παιδείας όπως επίσης και σε εκείνο των φιλοσοφικών σχολών. Αυτό βέβαια δε σήμαινε ότι αυτομάτως

* Ο ΑΝΔΡΕΑΣ ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ είναι πρώην Σχολικός Σύμβουλος Θεολόγων, ειδικευθείς στην Ορθόδοξη πολιτική θεολογία και την κοινωνική διδασκαλία των Πατέρων της Εκκλησίας, ιδιαίτερα την σχέση τους με την ιατρική επιστήμη.

κάποιος που σπούδαζε σε αυτές επέλεγε και την ιατρική. Για να σπουδάσεις Ιατρική έπρεπε να το επιλέξεις. Και οι Τρεις Ιεράρχες το επέλεξαν. Δεν το έπραξαν επειδή έτυχε να περιλαμβάνεται στο πρόγραμμα των σπουδών. Ήταν συνειδητή επιλογή.

Ο Μ. Βασίλειος πραγματοποιεί τις εγκύκλιες σπουδές του στην Καισάρεια όπου γνωρίζεται με τον Γρηγόριο, φοιτητή τότε της ρητορικής. Μεταξύ τους αναπτύσσεται μια ισχυρή φιλία που θα κρατήσει για πάντα. Ο Βασίλειος θα συνεχίσει τις σπουδές του στην Κωνσταντινούπολη και ο Γρηγόριος στην Καισάρεια της Παλαιστίνης όπου το επίπεδο των ρητορικών σπουδών ήταν αρκετά υψηλό. Μετά από καιρό θα συναντηθούν στην Αθήνα όπου σπουδάζουν μεταξύ των άλλων, όπως λένε, την «*θαυμασίαν Ιατρικήν*».

Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος πλην της θεολογίας και της ρητορικής σπούδασε και Ιατρική. Αυτό θα τον βοηθήσει πολύ στο να διακονήσει καλύτερα τους ασθενείς των νοσοκομείων που ίδρυσε.

70

Η επιστημονική προσφορά των Τριών Ιεραρχών στην Ιατρική Επιστήμη.

Οι Τρεις Ιεράρχες υπεραμύνονται της αξίας των επιστημών θέτοντας σε σωστές βάσεις τις σχέσεις πίστης και επιστήμης. Αναφέρονται στην αξία της φιλοσοφίας, της ιστορίας, της αστρονομίας, της φυσικής ιστορίας, της ιατρικής κλπ. Στο ερώτημα μάλιστα που τέθηκε κάποτε στον Μέγα Βασίλειο για το αν πρέπει οι μοναχοί να μεταχειρίζονται την Ιατρική, ο μεγάλος αυτός άγιος της Εκκλησίας μας όχι απλά υπεραμύνθηκε της αναγκαιότητας της ιατρικής επιστήμης, αλλά τόνισε και την προέλευσή της από τον ίδιο το Θεό.

«Ὡσπερ ἐκάστη τῶν τεχνῶν βοήθεια ἡμῖν πρὸς τὸ τῆς φύσεως ἀσθενὲς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κεχάρισται... οὕτω καὶ ἰατρική»
(Εξαήμερος)

Η σπουδαιότητα της θέσης αυτής των Πατέρων της Εκκλησίας είναι μεγάλη αν κάποιος λάβει υπ' όψη του ποιες ήταν οι κυρίαρχες αντιλήψεις μεταξύ των χριστιανών της εποχής. Η

ιατρική επιστήμη είχε απαξιωθεί. Οι ιατρικές σχολές άρχισαν να παρακμάζουν. Η πλειονότητα των πιστών πίστευε στη θεραπεία μέσω της απλής επιθέσεως των χεριών των κληρικών επί της κεφαλής ή με την απαγγελία κάποιας προσευχής. Η θρησκοληψία και μια μαγική αντίληψη για το χριστιανισμό κυριαρχούσε στα λαϊκά στρώματα. Μυστικιστικές ακατανόητες εκφράσεις ή διαγράμματα, μαγικά ρητά, φυλακτά, λείψανα, εξορκισμοί ήταν σε καθημερινή χρήση από ευρύτατα στρώματα του λαού. Τα όρια πίστης μαγείας και δαιμονολατρίας ήταν δυσδιάκριτα.

Ο Μ. Βασίλειος υποστηρίζει ότι αν δεν είχε απομακρυνθεί ο άνθρωπος από τον Παράδεισο δεν θα υπήρχε ανάγκη ιατρών. Αφού όμως τα πράγματα εξελίχθηκαν έτσι δόθηκε η συγκεκριμένη επιστήμη από το Θεό για να βοηθηθεί ο άνθρωπος. Πολλές φορές χρησιμοποιεί εικόνες από την ιατρική για να μιλήσει για θεολογικά ζητήματα. Ο Βασίλειος δεν περιορίζεται όμως στη θεραπεία του σώματος. Τον ενδιαφέρει και η θεραπεία της ψυχής του ασθενούς. Ο Άγιος Γρηγόριος, ο οποίος σπούδασε μαζί με τον Βασίλειο στην Αθήνα ιατρική, μας πληροφορεί ότι ο φίλος και συνοδοιπόρος του δεν είχε μια επιφανειακή σχέση με την επιστήμη αυτή, αλλά μελέτησε κύρια το φιλοσοφικό και διδακτικό μέρος της. Αυτό βέβαια δεν τον εμπόδισε να ασχοληθεί στα συγγράμματα του με πολλά ιατρικά θέματα. Από πολλούς ερευνητές θεωρείται βαθύς γνώστης των ιατρικών δεδομένων της εποχής του. Οι επιστημονικές παρατηρήσεις του είναι χρήσιμες και πολύτιμες για την ιστορία της ιατρικής. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι στο υπόμνημά του στον Ησαΐα αναφέρει ορισμούς της χειρουργικής, του μώλωπος, του τραύματος που χρησιμοποιούνται στην εποχή μας από τους πανεπιστημιακούς δασκάλους. *«επειδή τραύμα λύσις του σώματος συνεχείας κατά μικρόν τι μέρος της συνάφειας διακοπής...ως και ο μώλωψ ίχνος εστί πληγής ύφαιμον, θλασθέντος του σώματος...και η φλεγμονή εστί πυρώδης συρρεόντων επί το ασθενήσαν μέρος των υγρών...»*

Άξιες μελέτης είναι και οι περιγραφές του Βασιλείου για την κατασκευή των οφθαλμών. Ελάχιστα διαφέρουν από τις

αντίστοιχες των σύγχρονων βιβλίων της Ιατρικής. «...των οφθαλμών εμπεπήγασι δίδυμαι βολαί...Φυλακαί δε περί των οφθαλμών ουκ ολίγαι...χιτών εντεύθεν και ουκ αρκεί ούτος...εις μεν διαυγής εις δε αραιός...ο μεν κρυσταλλοειδής, ο δε κερατοειδής...ο προκεκαλυμμένος στερεώτερος...ο ενδόθεν, αραιότερος ίνα μη κωλύει την πάροδον...ο τρίτος πάλιν κρυσταλλοειδής...».

Η παρατήρηση του για την κατασκευή του ανθρώπινου οργανισμού, η οποία κατά τον Βασίλειο υπόκεινται σε νόμους που μεταβιβάζονται από τη σύλληψη στη μήτρα, επιβεβαιώθηκε τον 19^ο αιώνα με τη μελέτη των νόμων της κληρονομικότητας. Τα ανθρώπινο σώμα αναπτύσσεται εξ αιτίας των «λόγων της αυξήσεως» που κατεβλήθησαν στη μήτρα. «Κατά την πρώτην σύστασιν την καταβληθείσαν εν τη μήτρα κατεβλήθησαν και οι λόγοι της αυξήσεως...»

Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος συνέγραψε το «Περί νόσων και ιατρών» στο οποίο περιγράφει ασθένειες και τρόπους αντιμετώπισης τους από γνωστούς και άγνωστους ιατρούς.

Ο Άγιος Γρηγόριος στα κείμενά του αναφέρεται στο ήθος των ιατρών και στο σωστό τρόπο αντιμετώπισης των ασθενών. Θεωρεί ότι ο ιατρός πρέπει να είναι καλόψυχος και να έχει μια σχέση εμπιστοσύνης με τον ασθενή πράγμα που θα βοηθήσει πολύ στην ανακούφιση του πόνου .

Ίδρυση νοσοκομείων. Διακονία του λαού.

Είναι αξιοπρόσεκτο ότι την επιστημονική τους κατάρτιση οι Τρεις Ιεράρχες δεν τη χρησιμοποίησαν για ατομική προβολή, για πλουτισμό ή για κοινωνική ανέλιξη αλλά για να προσφέρουν στον αδερφό τους. Ο Βασίλειος, ιδρύει τη γνωστή σε όλους μας Βασιλειάδα, μια «πόλη φιλανθρωπίας». Εκεί οργανώνει το πρώτο δημόσιο νοσοκομείο, στο οποίο υπήρχαν κατοικίες γιατρών, νοσηλευτικού προσωπικού και ειδικές πτέρυγες για λεπρούς και πάσχοντες από επιδημικές ασθένειες. Μας γίνεται γνωστό από τα κείμενα ότι ο ίδιος παρότι καταγόταν από αριστοκρατική οικογένεια «έδινε το χέρι στους λεπρούς, τους

φιλούσε αδελφικά και τους φρόντιζε ο ίδιος προσωπικά». Συνιστούσε μάλιστα στους επισκόπους της δικαιοδοσίας του, την ίδρυση παρόμοιων με την Βασιλειάδα ιδρυμάτων. Σιγά-σιγά οργάνωσε ένα δίκτυο υπηρεσιών υγείας σε ολόκληρη τη Μικρά Ασία. Το ίδιο διάστημα ο φίλος του Εφραίμ ο Σύρος ιδρύει δημόσιο νοσοκομείο στην Έδεσσα . (Σύνορα Συρίας - Περσίας).

Ο Χρυσόστομος χτίζει πολλά νοσοκομεία στην Κωνσταντινούπολη, στα οποία όπως και ο Βασίλειος περιποιείται ο ίδιος τους ασθενείς. Η επιστημονική έρευνα έχει καταδείξει ότι ο Βασίλειος και ο Χρυσόστομος είναι ουσιαστικά οι εμπνευστές ενός δημόσιου συστήματος υγείας που με την πάροδο του χρόνου απλώνεται σε ολόκληρη την Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Πολλοί μοναχοί ιδρύουν μοναστήρια σε διάφορες περιοχές. Σε όλα τα μοναστήρια υπήρχε ο «ξενώνας», ο χώρος εκείνος που λειτουργούσε ως νοσοκομείο. Ο Μ. Βασίλειος δίνει συγκεκριμένες οδηγίες στους μοναχούς για την περιποίηση των ασθενών. Θεωρεί ότι ο μοναχός ωφελείται πνευματικά όταν υπηρετεί τους ασθενείς σαν να είναι τα ίδια του τα αδέρφια. Ο Χρυσόστομος μας πληροφορεί ότι κάθε μοναχός είχε αναλάβει προσωπικά να διακονεί κάποιους ασθενείς *«και ο μεν θεραπεύει τραύματα των λώβην έχόντων, ο δε χειραγωγεί τον τυφλόν, ο δε βαστάζει το σκέλος το πεπηρωμένον»*. Η παράδοση αυτή της περίθαλψης των ασθενών στα μοναστήρια συνεχίστηκε για πολλούς αιώνες στο Βυζάντιο.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ*

Η μαρτυρία της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Κρήτης για την επιστήμη

Στην ολιγόλεπτη παρέμβασή μου θα σας διαβάσω αποσπασματικά και αυτολεξεί τις επί του θέματος πρωτοποριακές για την επιστήμη αποφάσεις της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθοδόξου Εκκλησίας που πραγματοποιήθηκε στην Κρήτη και τις σχετικές πρωτοβουλίες του Οικουμενικού Πατριαρχείου για το ζήτημα για το οποίο συζητούμε σήμερα και θα κλείσω με ένα πολύ σύντομο σχόλιο.

Στο *Μήνυμα* της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθοδόξου Εκκλησίας για τις σχέσεις της χριστιανικής πίστης και των θετικών επιστημών αναφέρεται σχετικώς ότι «*ή Ορθόδοξος Εκκλησία αποφεύγει τήν κηδεμονία τῆς ἐπιστημονικῆς ἀναζητήσεως καί δέν λαμβάνει θέση πάνω σέ κάθε ἐπιστημονικό ἐρώτημα. Εὐχαριστεῖ τόν Θεό πού δωρίζει στούς ἐπιστήμονες τό χάρισμα νά ἀποκαλύπτουν ἄγνωστες πτυχές τῆς θείας Δημιουργίας. Ἡ σύγχρονη ἀνάπτυξη τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν καί τῆς τεχνολογίας ἐπιφέρει ριζικές ἀλλαγές στή ζωή μας. Προσφέρει σημαντικές εὐεργεσίες ὅπως εἶναι ἡ διευκόλυνση τοῦ καθημερινοῦ βίου, ἡ ἀντιμετώπιση σοβαρῶν ἀσθενειῶν*», και συνεχίζει το μήνυμα αναφέροντας και άλλες πτυχές της επιστημονικής έρευνας (§7)

Η *Εγκύκλιος* της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθοδόξου Εκκλησίας στην Κρήτη η οποία αδιαμφισβήτητα

* Ο ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ είναι Αναπλ. Καθηγητής θρησκευολογίας στο ACT (American College of Thessaloniki), Γενικός Γραμματέας του CEMES, Έλληνας πρεσβευτής του Globethics.net στη Γενεύη, μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της Παγκόσμιας Συνομοσπονδίας Θεολογικών Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων (WOCATI)

υπερασπίζεται (παράγραφος 16 της εγκυκλίου) το “θεμελιῶδες ἀνθρώπινον δικαίωμα της προστασίας τῆς ἀρχῆς τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας και ἐκφρασης», και στην οποία είναι εμφανής μια διαθρησκευτική και ιεραποστολική προσέγγιση, «προτρέπει ὅλους τούς ἐμπλεκομένους, ἀνεξαρτήτως θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, νά ἐργάζονται διά τήν καταλλαγὴν καί διά τόν σεβασμόν τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, πρωτίστως δέ διά τήν προστασίαν τοῦ θείου δώρου τῆς ζωῆς».

Στο κείμενο για την *Αποστολή* της Ορθοδόξου Εκκλησίας στο Σύγχρονο Κόσμο και συγκεκριμένα στο 6ο κεφάλαιο που αφορά στην ἀποστολή τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ὡς μαρτυρία ἀγάπης ἐν διακονίᾳ αναφέρεται σχετικῶς:

«Διά τήν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ἡ ἰκανότης πρὸς ἐπιστημονικὴν ἔρευναν τοῦ κόσμου ἀποτελεῖ θεόδοτον δῶρον εἰς τόν ἄνθρωπον. Συγχρόνως ὁμως πρὸς αὐτήν τήν κατάφασιν, ἡ Ἐκκλησία ἐπισημαίνει τούς κινδύνους, οἱ ὁποῖοι ὑποκρύπτονται εἰς τήν χρῆσιν ὠρισμένων ἐπιστημονικῶν ἐπιτευγμάτων. Θεωρεῖ ὅτι ὁ ἐπιστήμων εἶναι μὲν ἐλεύθερος νά ἐρευνᾷ, ἀλλά καί ὅτι ὀφείλει νά διακόπτῃ τήν ἔρευνάν του, ὅταν παραβιάζονται βασικά χριστιανικά καί ἀνθρωπιστικά ἀρχαί: «Πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ’ οὐ πάντα συμφέρει» (Μερικοί μεταξύ σας λένε: «ὅλα μου ἐπιτρέπονται». Σωστά· Ὅμως δεν εἶναι ὅλα πρὸς το συμφέρον» (Α΄ Κορ. 6, 12). Ἡ θέσις αὕτη τῆς Ἐκκλησίας ἀποδεικνύεται πολλαπλῶς ἀπαραίτητος διά τήν ὀρθὴν ὀριοθέτησιν τῆς ἐλευθερίας καί τήν ἀξιοποίησιν τῶν καρπῶν τῆς ἐπιστήμης, εἰς πάντας σχεδόν τούς τομεῖς τῆς ὁποίας, ἰδίᾳ δέ τῆς βιολογίας, ἀναμένονται νέα ἐπιτεύγματα, ἀλλά καί κίνδυνοι. Ἐν ταύτῳ, ὑπογραμμίζομεν τήν ἀναμφισβήτητον ἱερότητα τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ἀπὸ αὐτῆς ταύτης ἀρχῆς τῆς συλλήψεως». (§11)

Κατά τὰ τελευταῖα ἔτη, παρατηρεῖται ἀλματώδης ἀνάπτυξις εἰς τὰς βιοεπιστήμας καί εἰς τήν συνδεδεμένην μέ αὐτάς βιοτεχνολογίαν, πολλά ἐπιτεύγματα τῶν ὁποίων θεωροῦνται εὐεργετικά διά τόν ἄνθρωπον, ἄλλα δημιουργοῦν ἠθικά διλήμματα, ἐνῶ ἄλλα κρίνονται ἀπορριπτέα. Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία πιστεύει

ὅτι ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι ἀπλοῦν σύνολον κυττάρων, ἰστῶν καί ὀργάνων, οὔτε καί προσδιορίζεται μόνον ἀπό βιολογικούς παράγοντας. Ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ δημιούργημα «κατ' εἰκόνα Θεοῦ» (Γεν. 1, 27) καί θά πρέπει ἡ ἀναφορά εἰς αὐτόν νά γίνηται μέ τόν δέοντα σεβασμόν». (§12).

Ἡ ἀναγνώρισις τῆς θεμελιώδους αὐτῆς ἀρχῆς ὀδηγεῖ εἰς τό συμπέρασμα ὅτι τόσον κατά τήν ἐπιστημονικήν ἔρευναν, ὅσον καί κατά τήν πρακτικήν ἐφαρμογήν τῶν νέων ἀνακαλύψεων καί ἐφευρέσεων, δέον ὅπως διαφυλάσσηται τό ἀπόλυτον δικαίωμα κάθε ἀνθρώπου νά ἀπολαύῃ σεβασμοῦ καί τιμῆς εἰς πᾶν στάδιον τῆς ζωῆς του, καθώς καί ἡ βούλησις τοῦ Θεοῦ, ὡς αὕτη ἐφανερώθη κατά τήν δημιουργίαν. Ἡ ἔρευνα πρέπει νά λαμβάνη ὑπ' ὄψιν τῆς τάς ἠθικάς καί πνευματικάς ἀρχάς καί τά χριστιανικά θέσμια. Ἀπαραίτητος σεβασμός δέον νά ἐπιδεικνύηται καί εἰς ὅλην τήν Δημιουργίαν τοῦ Θεοῦ τόσον κατά τήν χρῆσιν αὐτῆς ὑπό τοῦ ἀνθρώπου, ὅσον καί κατά τήν ἔρευναν, συμφώνως πρός τήν ἐντολήν τοῦ Θεοῦ πρός αὐτόν (Γεν. β', 15).

77

Θα ἤθελα ἐπίσης νά αναφερθῶ καί στην πρωτοβουλία του Οικουμενικοῦ Πατριαρχείου το οποίο διεξάγει μια σειρά συνεδρίων (2008, 2011, 2014 καί το 2017) για τήν Ποιμαντική Διακονία στον χώρο τῆς Υγείας. Τα συνέδρια αὐτά δίνουν τήν κατάλληλη ευκαιρία στις τοπικές Εκκλησίες καί τους επιστήμονες καί επαγγελματίες που διακονοῦν τον ἀρρωστο, νά ανταλλάσσουν τις ἐμπειρίες τους καί νά συζητοῦν τις δυσκολίες που ἀντιμετωπίζουν. Δίνουν δε τό ἐρεῖσμα στις Ἱερές Μητροπόλεις νά μποροῦν νά οργανῶνουν παρόμοιες ἐπιμορφωτικές ἐκδηλώσεις καί προγράμματα.

Το 2017 τό θέμα τοῦ Συνεδρίου το οποίο πραγματοποιήθηκε στη Ρόδο καί στο οποίο συμμετείχε ἕνας ἀπό τους ἀποψινούς ομιλητές, ο π. Βασίλειος Θερμός ἦταν: «Ἀναθερμαίνοντας τήν Ἐλπίδα: Ἀνακαλύπτοντας τήν ἐλπίδα στίς δυσχέρειες τῆς ζωῆς». Ὁ ἄνθρωπος περισσότερο ἀπό ποτέ στην σύγχρονη ἱστορία βρίσκεται σε βαθιά ἀπόγνωση, ἀντιμετωπίζει δυσκολίες, ἀναζητεῖ τήν ἐλπίδα, ἡ οποία πολλές φορές ὡς ἐννοια ἐρχεται σε

αντίθεση προς τον τρόπο που αυτή κατανοείται στην Ορθόδοξη ανθρωπολογία όπως αναφέρεται στα πρακτικά του συνεδρίου της Ρόδου. Ταυτόχρονα όμως όπως παρατηρούμε στις μέρες μας ότι ο άνθρωπος αμφισβητεί τα πάντα.

Κι ένα σύντομο σχόλιο. Στις μέρες μας η αμφισβήτηση της Ιατρικής επιστήμης θεωρείται από πολλούς ως εχθρός της ελπίδας. Θα συνδυάσω αυτό το νόημα με μια έκφραση που υπογράμμισε στην προηγούμενη διαδικτυακή συνάντηση με αφορμή τον τόμο Εκκλησία και Πανδημία ο καθηγητής κ. Μόσιαλος αναφερόμενος στην ρήση του William Mosler τον 19^ο αι. «άκου τον ασθενή σου. Θα σου πει πια είναι η διάγνωση». Η έμφαση δίνεται στον άνθρωπο και όχι στην θεραπεία. Η Αγία και Μεγάλη Σύνοδος της Ορθοδόξου Εκκλησίας αναφέρεται διαρκώς στην ιερότητα του ανθρωπίνου προσώπου και της ανθρώπινης ζωής και δίνει το νόημα της ελπίδας όπως αυτό εκφράζεται στην ορθόδοξη παράδοση υπογραμμίζοντας *τό απόλυτον δικαίωμα κάθε ανθρώπου νά απολαύη σεβασμοῦ καί τιμῆς εἰς πᾶν στάδιον τῆς ζωῆς του*. Προωθεί τη συνεργασία θεολογίας και επιστήμης με γνώμονα το σεβασμό για *«ὄλην τήν Δημιουργίαν τοῦ Θεοῦ»*.

Π. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΘΕΡΜΟΣ*

Η ΣΧΕΣΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ-ΙΑΤΡΙΚΗΣ

Όπως ακούσαμε, η σχέση Θεολογίας και Ιατρικής είναι αρκετά εγκάρδια και πολύ παλιά, με έμπρακτα παραδείγματα από τα βιβλικά και πατερικά χρόνια. Δεν έχουμε βέβαια στατιστικές, αλλά θα τολμούσα να πω ότι μεταξύ όλων των επαγγεμάτων το Ιατρικό πιθανόν να συγκεντρώνει από τα πιο υψηλά ποσοστά ενεργά πιστών χριστιανών.

Στο σημείο αυτό, πρέπει να κάνω αναφορά στο πρόγραμμα του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, κάτι σημαντικό και καίριο. Διήρκεσε τρία χρόνια, είχε τον τίτλο “Επιστήμη και Ορθοδοξία ανά τον Κόσμο” και επεκτάθηκε σε πολλές χώρες παραδοσιακά Ορθόδοξες. Εκδόθηκε τόμος στα Αγγλικά από αυτήν την τριετία και τώρα έχει ξεκινήσει νέο τριετές πρόγραμμα το οποίο θα κινηθεί σε οκτώ κύκλους, δηλαδή οκτώ επιστημονικά πεδία, από τα οποία το καθένα θα παραγάγει επίσης καινούργιο υλικό. Ένα από αυτά τα πεδία θα είναι και η Ψυχιατρική και η Ψυχανάλυση, πάντοτε σε συνάρτηση με την Θεολογία.

Το θεωρητικό, βέβαια, ζήτημα των σχέσεων θεολογίας και ιατρικής δεν έχει δουλευτεί όσο θα άξιζε. Η συνάντηση αυτών των δύο μεγεθών σε προσωπικό επίπεδο φαίνεται άνετη και απλή, παρά την ευκολία με την οποία κάποιος γιατρός μπορεί να είναι πιστός, όπως την δείχνουν οι άνθρωποι οι οποίοι διακονούν και τους δύο χώρους. Το θεωρητικό θέμα του διαλόγου δεν έχει προχωρήσει ανάλογα. Διότι στον πυρήνα του υπάρχει ένα υποσύνολο: εκείνο των γενικότερων σχέσεων θεολογίας και νεωτερικότητας. Εκεί γνωρίζουμε πως η συνάντηση θεολογίας και νεωτερικότητας υπήρξε αρκετά δύσκολη, τεταμένη, με πλούσια αποτελέσματα, αλλά και με εντάσεις και με «θύματα» και από τις δύο πλευρές. Μάλιστα, θα τολμούσα να πω ότι, ειδικά

* Ο π. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΘΕΡΜΟΣ είναι Αναπληρωτής καθηγητής στην Ανωτάτη Εκκλησιαστική Ακαδημία Αθηνών, Δρ. της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ψυχίατρος παιδιών και εφήβων. Θεολογικής Σχολής του Παν/μιου Αθηνών. μετεκπαιδευθείς ως Visiting Scholar στα Πανεπιστήμια του Harvard, του Boston University, του Boston College, και του Andover Newton.

στον Ορθόδοξο χώρο ίσως τα «θύματα» να είναι περισσότερα για ιστορικούς λόγους.

Ας μού επιτραπεί η τόλμη να επεκτείνω την έννοια του φονταμενταλισμού, η οποία χρησιμοποιείται κατ' εξοχήν για τις θρησκείες, και στον κοσμικό χώρο. Τους θρησκευτικούς φονταμενταλιστές τούς γνωρίζουμε, είναι η πλευρά εκείνη των πιστών, η οποία ουσιαστικά απορρίπτει προγραμματικά τη νεωτερικότητα και είναι καχύποπτη απέναντι στον ορθό λόγο. Όμως τους κοσμικούς φονταμενταλιστές δεν τούς αποκαλούμε έτσι συνήθως, μάς διαφεύγουν. Θα τούς περιέγραφα, λοιπόν, ως τους σκληροπυρηνικούς του Ορθού Λόγου, οι οποίοι κατά κάποιο τρόπο συρρικνώνουν την πολυπλοκότητα και το μυστήριο του ανθρώπου, μην αφήνοντας χώρο για την θεολογία, την πίστη και άλλες υπαρξιακές διαστάσεις.

Παραμένουν ακμαίοι οι δύο αυτοί ακραίοι χώροι. Υπήρξε μια κάμψη για αρκετά χρόνια, μια πιο ήπια κατάσταση, αλλά τώρα με αυτή την έκρηξη της πανδημίας αυξάνονται τα «θύματα» και δημιουργούνται πολώσεις, κάτι που το βλέπουμε και το ζούμε. Είναι θλιβερό, γιατί «θύματα», αντίστοιχα, από τη μία πλευρά είναι καλοπροαίρετοι πιστοί άνθρωποι και από την άλλη κάποια αξιόλογα μυαλά. Και είναι κρίμα να συμβαίνει αυτό.

Ποιος είναι ο πυρήνας, κατά την γνώμη μου, της συνάντησης θεολογίας και νεωτερικότητας; Συνηθίζω να λέω ότι το μέλλον των επιστημών βρίσκεται στα σύνορά τους στην εποχή μας, ίσως δεν συνέβαινε παλαιότερα αυτό. Σήμερα βρίσκεται εκεί που συνορεύουν με άλλους χώρους της γνώσης. Όμως, το ενδιαφέρον είναι ότι, όταν γίνεται μια τέτοια συνάντηση και λαμβάνουν χώρα ζυμώσεις στα σύνορα, το αποτέλεσμα δεν αλλάζει μόνο τα σύνορα, αλλάζει τον πυρήνα κάθε επιστημονικού χώρου και αυτό είναι κάτι αξιοπρόσεκτο. Δηλαδή, στον βαθμό που θα είναι εποικοδομητική η συνάντηση θεολογίας και νεωτερικότητας γύρω από την Ιατρική εν προκειμένω, δεν θα επηρεάσει αυτό μόνο τις παρυφές της θεολογίας και τις παρυφές της νεωτερικότητας, συγκεκριμένα της Ιατρικής, αλλά επηρεάζει τον ίδιο τον πυρήνα των δύο αυτών χώρων υπό την εξής έννοια: δοκιμάζει την ταυτότητά τους.

Το ζήτημα εν προκειμένω τίθεται ως εξής: ποια είναι τα όρια του ορθού λόγου, πώς ο ορθός λόγος μπορεί να μπει σε διάλογο εποικοδομητικό με άλλες διαστάσεις, οι οποίες όμως δεν θα είναι

συρρικνωτικές και υποτιμητικές του ανθρωπίνου προσώπου; (Μιλώ για μεταμοντέρνες εκδοχές τύπου «Νέας Εποχής»). Και από την άλλη πλευρά: πώς μπορεί να συνυπάρχει η πίστη και η αποκάλυψη του Θεού με τον ορθό λόγο και την εφαρμογή του στην πράξη; Είναι εύκολο πάντοτε ένας από τους δύο, ένα από τα δύο μέρη, να είναι ο νικητής. Πώς όμως επιτυγχάνεται η συνύπαρξη; Δεν είναι θεωρητικά τα ερωτήματα: τα είδαμε να μεταφράζονται σε δραματικά διλήμματα κατά την εφαρμογή των μέτρων ενάντια στην πανδημία.

Έχουμε, βέβαια, περάσει στην κατάσταση της μετανεωτερικότητας, η οποία δεν είναι πάντοτε ιδεολογικά διατυπωμένη. Πολλές φορές ενεργεί σαν ένα ρεύμα που δεν χαρακτηρίζεται από ρητή διατύπωση, αλλά διαβρώνει τα πάντα. Εμείς, όμως, και μιλάω ως κληρικός και θεολόγος, για να αντιμετωπίσουμε αυτήν την κατάσταση πρέπει επειγόντως να λύσουμε τους λογαριασμούς μας με τη νεωτερικότητα. Αν δεν ξεκαθαριστεί η σχέση της θεολογίας με τη νεωτερικότητα δεν θα μπορούμε να έχουμε αξιόπιστο λόγο για την μεταμοντέρνα διαβρωτικότητα.

Η θεολογία έχει απάντηση στη συνάντηση θεολογίας-ορθού λόγου, διότι ο χαλκηδόνειος συνδυασμός του «ασυγχύτως και αδιαιρέτως», δηλαδή της θεϊκής και ανθρώπινης φύσης στον Χριστό, επιτρέπει τέτοιες συνυπάρξεις, χωρίς το ένα να απορροφάται από το άλλο. Αλλά αυτό είναι κάτι που για τη θεολογία πρέπει να δοκιμαστεί και υλοποιηθεί έμπρακτα, στον δε άλλο χώρο της κοσμικής γνώσης θα χρειαστεί να διατυπωθεί εξαρχής, γιατί εκεί δεν υπάρχει ούτε καν η διατύπωση ή δεν είναι επαρκής.

Συνεπώς, νομίζω πως η κρίση που ζούμε τώρα εξ αφορμής της πανδημίας είναι μία από διάφορες κρίσεις (υπάρχουν και σε άλλους χώρους του επιστητού τέτοιες), οι οποίες ανέδειξαν το ζήτημα της σχέσης και του διαλόγου θεολογίας και κοσμικής γνώσης (επιστήμης και νεωτερικότητας), αποτελεί δε μια ιστορικής τάξεως ευκαιρία να εμπλουτιστούν και οι δύο χώροι, και τα δύο μέρη του διαλόγου με τρόπο που θα αφήσει ένα μονιμότερο κέρδος, ώστε να μην εξυπηρετεί ο διάλογος αυτός μόνο κάποιες χρησιμοθηρικές λύσεις, που δεν είναι βέβαια καθόλου αμελητέες κι αυτές.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ*

Η ΤΡΙΓΩΝΙΚΗ ΣΧΕΣΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ, ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΝΝΟΜΗΣ ΤΑΞΗΣ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΙΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ

Ευχαριστώ για την πρόσκληση. Ευχαριστώ ιδιαιτέρως τον καθηγητή Πέτρο Βασιλειάδη που επιμένει να με καλεί και να με προκαλεί να μετέχω σε παρόμοιες συζητήσεις, οι οποίες είναι, πρωτίστως, θεολογικού χαρακτήρα.

Η παρέμβασή μου είναι πέραν των αυστηρά θεολογικών, αλλά και των ιατρικών του κ. Μόσιαλου με την απaráμιλλη συνθετική του ικανότητα, την οποία έχει αποδείξει τους τελευταίους μήνες, καθώς είναι αυτός που ενημερώνει την ελληνική κοινή γνώμη για τις συνδυαστικές πληροφορίες που έχει σε σχέση με τις εξελίξεις της πανδημίας, των εμβολίων, των θεραπευτικών πρωτοκόλλων. Ούτως ή άλλως, θα μιλούσα μετά τον Ηλία για μια τρίτη διάσταση. Θα προσέθετα στο δίπολο θεολογία και ιατρική την έννοια της έννομης τάξης.

Γιατί, δεν μιλάμε τώρα για την ιατρική γενικώς, μιλάμε για μια ιατρική που έχει ως βασικό της αντικείμενο υπερ-γεγονότα, μεγάλες παγκόσμιες καταστάσεις, μια πανδημία κατά κυριολεξία, άρα ζητήματα δημόσιας υγείας και όχι ατομικής υγείας και ατομικών συμπεριφορών. Ως εκ τούτου η έννομη τάξη είναι αυτή που παίρνει τις κρίσιμες αποφάσεις, η έννομη τάξη είναι αυτή που χειρίζεται τα μεγάλα ζητήματα σε σχέση με την εκκλησία, τη θρησκεία, τη θρησκευτικότητα, σε σχέση με τη λήψη και την τήρηση των αναγκαίων μέτρων, τις συναθροίσεις, τις μάσκες, τον εμβολιασμό και ούτω καθεξής. Βεβαίως, παρακολούθησα με πολύ μεγάλη προσοχή τις θεολογικές προσεγγίσεις που προηγήθηκαν και την ιατροθεολογική του π.

* Ο ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ είναι πρώην Αντιπρόεδρος της Ελληνικής Κυβέρνησης και καθηγητής του Συνταγματικού Δικαίου στο Α.Π.Θ.

Βασίλειου Θερμού. Νομίζω ότι χρειαζόμαστε μια επίσκεψη των όρων.

Μιλάμε για τη σχέση θεολογίας και ιατρικής. Αυτό είναι διαφορετικό ζήτημα από τη σχέση θρησκείας και μάλιστα ορθόδοξης χριστιανικής θρησκείας και ιατρικής, είναι διαφορετικό ζήτημα από τη σχέση εκκλησίας και πολιτικής, παρότι, δεν μπορούμε να νοήσουμε την ορθόδοξη χριστιανική θεολογία εκτός εκκλησίας και είναι πολύ διαφορετικό ζήτημα από την σχέση εκκλησίας και γιατρών. Είναι άλλο πράγμα η σχέση του γιατρού με την πίστη και άλλο πράγμα η σχέση της θρησκευτικής πίστης με την ιατρική - ερευνητική αναζήτηση και την κλινική πράξη.

Ακούγοντάς τους θεολόγους συνομιλητές μου είδα να αναδεικνύεται το μεγάλο πεδίο της σύγκρουσης, το οποίο είναι αναπόφευκτο και δεν πρέπει να το συγκαλύπτουμε. Το πεδίο αυτό έχει όνομα, λέγεται *αλήθεια*. Η σχέση της θεολογίας με την αλήθεια είναι τελείως διαφορετική από τη σχέση της ιατρικής με την αλήθεια. Η σχέση της ιατρικής με την αλήθεια είναι σχετικιστική. Τα επιστημολογικά παραδείγματα αλλάζουν σε πάρα πολύ σύντομο χρονικό διάστημα. Κάποτε άλλαζαν κάθε μερικούς αιώνες, μετά κάθε μερικές δεκαετίες. Τώρα αλλάζουν ημέρα με την ημέρα.

Η ιατρική είναι σχετικιστική, είναι επιφυλακτική, βασίζεται στη διαψευσιμότητα. Έχουμε παρακολουθήσει τον τελευταίο χρόνο, τον χρόνο της πανδημίας, να εξελίσσεται ενώπιον μας στο διαδίκτυο, στην τηλεόραση, αυτή η σχέση της ιατρικής με την αλήθεια. Οι υποθέσεις εργασίας δοκιμάζονται και συνήθως διαψεύδονται. Οι υποθέσεις ανατρέπονται, οι προσδοκίες δεν επιβεβαιώνονται. Έχουμε δοκιμάσει φάρμακα, έχουμε εγκαταλείψει πρωτόκολλα, βαδίζουμε ψηλαφητά, εμπειρικά. Τι αγωνιζόμαστε να κάνουμε; Αγωνιζόμαστε να καταπολεμήσουμε τον ασύμμετρο αντίπαλο που είναι ο ιός, αγωνιζόμαστε να καταπολεμήσουμε την ασθένεια, αγωνιζόμαστε να διατηρήσουμε υγιείς τους ανθρώπους, να σώσουμε τη ζωή τους.

Νομίζω ότι αυτό είναι θεμελιώδες. Αλλά το πώς θα το πετύχουμε αυτό, πολύ συχνά δεν το ξέρουμε. Το βρίσκουμε και μετά οι αντιλήψεις αλλάζουν. Άρα η σχέση της ιατρικής με την αλήθεια είναι όπως η σχέση κάθε επιστήμης, κάθε οργανωμένης, πειθαρχημένης δηλαδή, διανοητικής δραστηριότητας, ερευνητικής και διδακτικής και πρακτικής βεβαίως, γιατί χωρίς κλινική πράξη δεν υπάρχει ιατρική.

Από την άλλη μεριά, η σχέση της θεολογίας, της ορθόδοξης θεολογίας, για να γίνω πιο συγκεκριμένος, με την αλήθεια, ορίζεται τελείως διαφορετικά. Διότι υπάρχει ένα δόγμα από το οποίο δεν μπορεί να αποστεί κανείς. Η «δύσπιστη» θεολογική έρευνα, μπορεί να οδηγήσει εύκολα στο όριο δογματικής ακρίβειας και αίρεσης. Βλέπω ότι παρόμοιες μομφές διατυπώνονται με εντυπωσιακή ευκολία από ορισμένους θεολόγους κατά συναδέλφων τους. Ο πάρα πολύ φιλέρευνος και σχετικιστής θεολόγος μπορεί να κατηγορηθεί ότι «φλερτάρει» με την αίρεση και κάποτε θα καιγόταν στην πυρά. Τώρα, το κλίμα είναι πιο φιλελεύθερο, αλλά πάντα η αναγωγή στην πίστη υπερβαίνει ή επικαθορίζει τα όρια της έρευνας και της αναζήτησης. Κάθε κλειστό σύστημα αρχών και παραδοχών ιδίως όταν ανάγεται στον Θεό, στη Γραφή, στις Ιερές Παραδόσεις, στους Πατέρες, οδηγεί σε μια ολιστική προσέγγιση. Έχει τις δικές του απαντήσεις για όλα, εξ αποκαλύψεως. Αυτό το σύστημα καλείται να επικοινωνήσει με ένα σύστημα όπως η ιατρική επιστήμη, το οποίο επιστημολογικά δεν μπορεί είναι ολιστικό. Αν ήταν ολιστικό και βέβαιο θα ήταν επικίνδυνο για τους ασθενείς και συνεπώς ασεβές για τον άνθρωπο και τον Δημιουργό του.

Συμφωνώ με τον πατέρα Βασίλειο Θερμό, ότι ο ορθός λόγος έχει τον δικό του φονταμενταλισμό, αλλά όταν αυτό συμβαίνει παύει να είναι ορθός λόγος. Ο διαφωτισμός σε πάρα πολλές περιπτώσεις εμφανίστηκε ως θρησκεία. Η Laïcité στη Γαλλία, ο Δεισμός ως κίνημα, είναι μία εκδοχή θρησκευτική. Αλλά βεβαίως και κάθε είδους πολιτικός, ιδεολογικός και αξιακός

ολοκληρωτισμός είναι επικίνδυνος. Το αποδεικνύει η Ιστορία. Η δημοκρατία από τη φύση της είναι σχετικιστική. Ο λαός αποφασίζει έτσι και μετά αλλιώς.

Από την άλλη μεριά η Ορθοδοξία σε σχέση με άλλες χριστιανικές εκδοχές έχει μία διακριτικότητα, «μετά διακρίσεως» κινείται, μια επιφυλακτικότητα, έχει μια καλλιεργημένη σχέση με αυτό που λέγεται οικονομία, *ξέρει τι σημαίνει αλληλοπεριχώρηση μεταξύ θεολογίας και επιστήμης*. Δεν θέλει να παίρνει θέση για όλα, όπως είπε η Αγία και Μεγάλη Σύνοδος της Κρήτης, διότι ξέρει πως αν βρεθεί στην ανάγκη να πάρει θέση για όλα, θα εμφανίσει ένα πρόσωπο, που θα ξενίσει την κοινωνία. Διότι, θα αναγκαστεί να πει πράγματα, τα οποία ενδέχεται να περιορίσουν το ακροατήριό της. Ενώ, η συγκατάβαση, η καταλλαγή, η κατανόηση, είναι αυτή που επιτρέπει να διατηρήσει την επαφή με το μεγαλύτερο εν δυνάμει ακροατήριό της. Άλλωστε, στην πραγματικότητα, το μεγάλο δίλημμα των ορθόδοξων εκκλησιών, της Εκκλησίας της Ελλάδος σε ότι μας αφορά τοπικά, τους μήνες της πανδημίας, είναι αν το ακροατήριο στο οποίο απευθύνεται, το πλήρωμα, είναι το μέγιστο δυνατό, το ακροατήριο αυτών που έχουν μαζί της μία σχέση έστω χαλαρή ή το στενότερο, ενδεχομένως και το πολύ στενό. Αυτό είναι ένα ερώτημα, το οποίο δεν είναι εύκολο να απαντηθεί. Θα απαντηθεί φαντάζομαι εν τοις πράγμασι κάποια στιγμή.

Στο πεδίο της βιοηθικής, τις τελευταίες δεκαετίες, νομίζω ότι έχουν τεθεί όλα τα ζητήματα. Ξέρουμε πάρα πολύ καλά ότι η ιατρική προχωρά, έχει μια δική της αντίληψη επιστημονικής ηθικής, κανόνων δεοντολογίας, οι οποίοι εναρμονίζονται με τους συνταγματικούς κανόνες, τους θεμελιώδεις κανόνες της έννομης τάξης. Με αυτό που θα ονομάζαμε συνταγματική ηθική, ηθική του νεωτερικού συνταγματικού κράτους και όχι αναγκαστικά με τη χριστιανική ηθική.

Από την άλλη μεριά, αυτή η νεωτερική συνταγματική και διεθνοδικαυκή αντίληψη για την ηθική, αυτές οι απαντήσεις στα μεγάλα διλήμματα τα υπαρξιακά, τα βιοηθικά, είναι βαθύτατα

επηρεασμένες ιστορικά, πολιτιστικά και εκπαιδευτικά από τον χριστιανικό πολιτισμό, από το χριστιανικό δόγμα. Και στην Ελλάδα λίγο ή πολύ, θα έλεγα λίγο όχι πολύ, από μία ορθόδοξη αντίληψη, γιατί η ορθόδοξη αυτοσυνειδησία μας είναι πάρα πολύ εύθραυστη. Επηρεαζόμαστε πολύ από μία δυτική θεολογική αντίληψη. Εννοώ πρακτικά ότι οι απαντήσεις στα θέματα των αμβλώσεων, της ευθανασίας, της τεχνητής αναπαραγωγής, της παρένθετης μητρότητας, των νέων μορφών οικογένειας, της σεξουαλικής ταυτότητας και του σεξουαλικού προσανατολισμού ή σε παλιότερα ζητήματα, τα οποία είναι ακόμη κρίσιμα για κάποιους ανθρώπους, όπως η μετάγγιση, η μεταμόσχευση, η διαπίστωση της στιγμής του εγκεφαλικού θανάτου, έχουν σε μεγάλο βαθμό δοθεί διεθνώς νομοθετικά και νομολογιακά.

Η Εκκλησία μετά διακρίσεως και μετά από συνοδική διαβούλευση δήλωσε ότι ο εμβολιασμός είναι μία προσωπική επιλογή. Ιεράρχες εμβολιάζονται δημόσια ή προσφέρουν εκκλησιαστικούς χώρους για να στεγαστούν εμβολιαστικά κέντρα. Υπάρχουν όμως εκκλησιαστικοί άνδρες, οι οποίοι ασχολούνται με λεπτομέρειες και προτρέπουν τους πιστούς να μη εμβολιαστούν. Είδα μάλιστα συνάδελφο, εν τη στενή και διπλή εννοία, του πατρός Βασίλειου Θερμού, να απευθύνεται στη Σύνοδο και να τονίζει, ότι εδώ έχουμε εμβόλιο, το οποίο έχει παραχθεί από κυτταρικές σειρές εκτρωθέντων εμβρύων και άρα υπάρχει θέμα. Όμως πρέπει να ασχοληθεί μ' αυτό η ορθόδοξη εκκλησία, να ελέγξει επιστημονικά το εμβόλιο της Pfizer με αγγελιαφόρο του RNA;

Από την άλλη μεριά, οι μεγάλες συγκρούσεις των τελευταίων μηνών οφείλονται στο γεγονός ότι μία επιτροπή εμπειρογνομόνων, ιατρών δηλαδή, λοιμωξιολόγων, επιδημιολόγων, στατιστικολόγων της υγείας, εισηγείται προς την πολιτική εξουσία και η πολιτική εξουσία μετουσιώνει σε κανόνα δικαίου μία θέση, η οποία αναγκαστικά θέτει περιορισμούς στη θρησκευτική ελευθερία, περιορίζει το συνέρχεσθαι για λατρευτικούς λόγους, επιβάλλει τη χρήση της μάσκας, περιορίζει

την πρόσβαση στους ναούς και τη συμμετοχή στις ακολουθίες, εκ των πραγμάτων και κατ' αποτέλεσμα και τη συμμετοχή στη Θεία Λειτουργία και στη Μετάληψη και βεβαίως αυτά όλα έχουν κριθεί και δικαστικά με πολλούς και διάφορους τρόπους. Στην Ελλάδα ο έλεγχος ήταν, θα έλεγα, μάλλον εύκολος δικονομικά λόγω της περιορισμένης χρονικής ισχύος των σχετικών πράξεων, αλλά υπάρχουν χώρες, οι ΗΠΑ για παράδειγμα, όπου το Ανώτατο Δικαστήριο θέλησε να δει εάν οι περιορισμοί για τις θρησκευτικές οντότητες, για το δικαίωμα στη λατρεία, ανεξαρτήτως θρησκευτικής ταυτότητας, ήταν συγκρίσιμοι και ανάλογοι με τους περιορισμούς σε άλλες δραστηριότητες. Δεν μπορεί πχ η εκτελεστική εξουσία να μη κλείνει τα καζίνο ή τα μεγάλα καταστήματα και να κλείνει λατρευτικούς χώρους. Η μεταχείριση των συγκεντρώσεων κοινού πρέπει να είναι ίδια σε όλες τις συγκρίσιμες δραστηριότητες από πλευράς κινδύνου μετάδοσης του ιού.

Επίσης, αντιμετωπίσαμε ένα πάρα πολύ *σοβαρό ζήτημα συγκρούσεως καθηκόντων*, όπως λέμε στο ποινικό δίκαιο. Με την υπόθεση του Μητροπολίτη Κέρκυρας, που πέρασε αβρόχους ποσί ενώ, κατά τη γνώμη μου, θέτει μεγάλο ζήτημα, πρωτίστως θεολογικό και εκκλησιολογικό. Έχει, τώρα με τον νέο ποινικό κώδικα, από τον Ιούλιο του 2019, εισαχθεί ρητά στο ποινικό μας δίκαιο η σύγκρουση καθηκόντων. Κατά το άρθρο 33 ΠΚ η πράξη δεν καταλογίζεται σε εκείνον που την τέλεσε (ποια πράξη στην προκειμένη περίπτωση; ότι παραβιάστηκαν οι κανόνες για τη λιτανεία του σκηνώματος του Αγίου Σπυρίδωνος και γιατί υπήρξε προτροπή συμμετοχή στη μετάληψη από τον Μητροπολίτη) αν κατά την τέλεσή της ο δράστης αδυνατούσε να συμμορφωθεί προς το δίκαιο, λόγω ανυπέρβλητου, για τον ίδιο, διλήμματος εξαιτίας σύγκρουσης καθηκόντων. Και η προσβολή που προκλήθηκε από την πράξη είναι, κατά το είδος και τη σπουδαιότητα, ανάλογη με την προσβολή που απειλήθηκε. Απειλήθηκε η προσβολή στη θρησκευτική ελευθερία του κατηγορουμένου, επικαλέστηκε σύγκρουση καθηκόντων, η

πράξη του όμως, αν όντως είχε επίπτωση στη δημόσια υγεία, αν όντως εξέθεσε σε κίνδυνο την υγεία προσώπων, είναι μια πράξη κακουργηματική, σύμφωνα με το ισχύον δίκαιο. Είναι έκθεση σε κίνδυνο επειδή παραβιάζονται τα μέτρα κατά της πανδημίας. Εν πάση περιπτώσει, αυτό είναι μια νομική προσέγγιση. Πρέπει άλλωστε το άρθρο 33 ΠΚ να ερμηνευθεί υπό το πρίσμα του άρθρου 13 παρ. 4 Σ, σύμφωνα με το οποίο *«Κανένας δεν μπορεί, εξαιτίας των θρησκευτικών του πεποιθήσεων, να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων προς το Κράτος ή να αρνηθεί να συμμορφωθεί προς τους νόμους»*. Η σύγκρουση καθηκόντων απαιτεί να τίθεται οξύ προσωπικό ηθικό δίλημμα για τον δράστη και όχι απλώς ζήτημα θρησκευτικών πεποιθήσεων που αφορά μια μεγάλη ομάδα προσώπων με τις ίδιες πεποιθήσεις και εν προκειμένω μια πολύ μεγάλη ομάδα καθώς η ορθόδοξη εκκλησία είναι η εκκλησία της επικρατούσας θρησκείας, δηλαδή της θρησκείας της συντριπτικής πλειονότητας.

Η εκκλησιολογική προσέγγιση αφορά τους άλλους επιχώριους επισκόπους και τη Σύνοδο καθ'αυτήν. Το συνοδικό σύστημα διοίκησης της Εκκλησίας έχει μειωμένη θρησκευτική συνείδηση, δεν επικαλείται τη ρήτρα σύγκρουσης καθηκόντων και την επικαλείται ένας; Αυτό το δέχονται οι άλλοι; Ότι είναι μειωμένης ευαισθησίας; Μειωμένης πίστης δηλαδή; Ο ένας είναι ομολογητής και οι άλλοι τι είναι; Είναι μετριοπαθείς και ορθολογιστές. Και τώρα βεβαίως εμβολιάζονται, ενώ ένα τουλάχιστον μέλος της Ιεραρχίας θέτει ζήτημα δογματικό για ορισμένα εμβόλια.

Πρέπει συνεπώς να ξέρουμε ποιο είναι, σε κάθε περίπτωση, το πλαίσιο μέσα στο οποίο θέτουμε τη συζήτηση αυτή. Όλα αυτά πρέπει να τα βλέπουμε στην οριακή τους στιγμή. Οριακή στιγμή δεν είναι όταν ένας Μητροπολίτης λέει, «όχι εγώ θα κάνω την λιτανεία ή ότι εγώ θα μεταλάβω όποιον προσέλθει χωρίς να περιορίζομαι στον αριθμό των συμμετεχόντων στις ακολουθίες και στις λειτουργίες». Αλλά όταν ο γιατρός κάνει το λεγόμενο «triage», όταν έχουν γεμίσει οι Μονάδες Εντατικής Θεραπείας

και ο γιατρός πρέπει να κάνει διαλογή, ποιον θα βάλει, ποιον θα βγάλει. Ποιον θα διασωληνώσει ή όχι, αν έχει περιορισμένες κλίνες, περιορισμένα μέσα. Πώς τοποθετείται θεολογικά κάποιος απέναντι σε αυτό το δίλημμα; Τι κάνει ο γιατρός, ο χριστιανός γιατρός ο οποίος καλείται να κάνει triage στη ΜΕΘ. Αυτά συνέβησαν στην Νέα Υόρκη, στην Ιταλία, ενδεχομένως υπήρξαν και άλλου τέτοιου είδους προβλήματα κάποιες στιγμές, σε κάποιες περιοχές, σε κάποια νοσοκομεία.

Κλείνω με τα ερωτήματα αυτά, αλλά χρειάζεται να δούμε πώς δυο διαφορετικοί τύποι επιστημόνων, πιστοί και κοσμικοί, αντιδρούν απέναντι στα ζητήματα που τίθενται.

ΕΚΚΛΗΣΙΑ – ΠΑΝΔΗΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ & ΙΑΤΡΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Το Κέντρο Οικουμενικών, Ιεραποστολικών και Περιβαλλοντικών Μελετών (CEMES) διοργάνωσε μια σημαίνουσα διαδικτυακή επιστημονική συζήτηση με θέμα «Η Ορθόδοξη Εκκλησία στην πανδημία και η σχέση της με την Επιστήμη και την Ιατρική», με την υποστήριξη του Διεθνούς Πανεπιστημίου της Ελλάδος και της Ελληνικής έκδοσης του Foreign Affairs και του Ινστιτούτου Εξωτερικών Υποθέσεων (fainst.eu).

Στην συζήτηση συμμετείχαν ένας Ορθόδοξος Αρχιεπίσκοπος (ο Νιγηρίας, Αλέξανδρος Γιαννίρης), ένας συνταγματολόγος (ο Ευάγγελος Βενιζέλος), ένας καθηγητής Πολιτικής της Υγείας (ο Ηλίας Μόσιαλος), μια πολιτική επιστήμων (η Ελισσάβετ Προδόμου), ένας βιβλικός θεολόγος (ο Πέτρος Βασιλειάδης), μια κοινωνιολόγος της θρησκείας (η Νίκη Παπαγεωργίου), ένας πατρολόγος (ο Γρηγόριος Λαρεντζάκης), ένας ιερέας ψυχίατρος (ο π. Βασίλειος Θερμός), ένας θρησκευτολόγος (ο Νικόλαος Δημητριάδης), και ένας σύμβουλος θεολόγων (ο Ανδρέας Αργυρόπουλος).

